

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Zeynallı Nisan Elmar Oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin təşkili və onun
təkmilləşdirilməsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401- Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Gömrük işinin təşkili

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri _____

prof.A.Ş.Şəkərəliyev

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. GÖMRÜK İŞİ VƏ İDARƏ ETMƏNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanda gömrük işi və onun prinsipləri

1.2. Azərbaycanda gömrük sistemi, idarəetmə və təsnifləşdirmə

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK İŞİNİN İDARƏEDİLMƏSİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

2.1. Gömrük işində idarəçilik münasibətləri və idarəetmə strukturu

2.2. İdarəetmə prosesində gömrük orqanlarının rolu

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK İŞİ VƏ İDARƏ EDİLMƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

3.1. Gömrük nəzarəti və onun müasir texniki vasitələri

3.2. Gömrük orqanlarında idarəetmənin təkmilləşdirilməsi

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının ən xarakterik cəhətlərindən biri xarici iqtisadi əlaqələrin rolunun artmasıdır. Bu isə Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemi ilə əlaqələrinin genişlənməsini tələb edir. Səmərəli iqtisadi əlaqələr sisteminin qurulması isə xeyli dərəcədə gömrük xidmətinin düzgün təşkil olunması və idarə edilməsilə bağlıdır. Son dövrdə respublikamızda inzibati-amirlik metodları əsasında qurulmuş iqtisadi münasibətlərin ləğv edilməsi, bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, əsaslandırılmış sosial iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi. Habelə yeni iqtisadi təfəkkürün inkişafı istiqamətində bir sıra mühüm işlər görülmüşdür.

Respublikada sosial-iqtisadi inkişaf proqramının həyata keçirilməsi istiqamətlərində aparılan işlərdən biri ölkədə gömrük sisteminin düzgün təşkili və idarə edilməsi məsələsidir. Gömrük sistemi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi və onun dövlət maliyyəsi vasitəsilə tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Bütün bunların düzgün təşkil edilməsi iqtisadiyyatda makrosiqtisadi tarazlığa və inkişafa nail olmağa xidmət edir. Bu da bilavasitə gömrük-vergi sferasında aparılan köklü islahatlarla səjiyyələndirilir. İqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafı və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük orqanlarının işi müstəsna rol oynayır.

Son illər ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və xarici iqtisadi fəaliyyətin joğrafiyasının və miqyasının genişləndirilməsində gömrük vergilərinin rolu fasiliz olaraq yüksəlir. Bu baxımdan gömrük-tarif tənzimlənməsinin və gömrük ödənişləri mexanizminin təkmilləşdirilməsi aktual problemlərdən biridir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində, idxal-ixraj əməliyyatlarının və sahibkarlığın stimullaşdırılmasında gömrük sisteminin və mexanizminin mühüm rolu vardır.

Bütün bu qeyd edilən məsələlər rəqabətqabiliyyətli Milli iqtisadiyyatın və büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük işinin təşkilinin və idarə

edilməsinin yeri və rolunun qiymətləndirilməsinin və gömrük-tarif tənzimlənməsinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin tələb edir. Tədqiqat mövzusunun aktuallığı da məhz bu problemlərin kontekstində əsaslandırılmışdır.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Gömrük sisteminin təşkili və idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edən gömrük orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin bu və ya digər tərəfləri Azərbaycanın iqtisadçı alimlərdən K.F.Heydərov, A.Ş.Şəkəraliyev, C.Q.Nuriyev, M.M.Sadiqov, A.F.Musayev, S.M.Məmmədov, D.A.Bağirov, B.A.Xankişiyev, M.X.Həsənli, A.N.Abbasov və s. Xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərdən-D.Keyns, A.Smit, V.R.makkonell, R.M.Kempell, S.L.Brayn, P.A.samuelson, A.Laffer, İ.İ.Dümülen, V.Q.Draqanov, A.Q.Baqur, L.Q.Baranova, Q.K.Yutkina, a.N.Medvedev, R.İ.Ryabov, Q.L.rabinoviç, V.M.Fedosov, A.N.Kozırin və s. elmi əsərlərində işıqlandırılmışdır. Lakin bu problemin çox aspektliyi və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun kompleks şəkildə həll edilməməsi tədqiqat mövzusunun seçilməsinə əsas vermişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin müasir vəziyyətini qiymətləndirmək və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruri sayılır:

- gömrük orqanlarında idarəetmənin təşkilinin hazırki vəziyyətini təhlil etmək;
- idarəetmə sahəsində mövcud problemlər və onların həllinin çıxış yollarının və gömrük orqanlarında idarəetmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətini müəyyənləşdirməkdədir;

- gömrük orqanlarında idarəetmə sisteminin qurulması prinsipləri və metodikasını müəyyənləşdirmək;
- gömrük orqanlarının idarəçilik münasibətləri və təşkilati strukturunu çüəyyən etmək;
- gömrük orqanlarında idarəetmə prinsip mahiyyətini və mövjud vəziyyətini müəyyənləşdirmək;
- gömrük sisteminin inkişafında kadr potensialının təkmilləşdirilməsi zəruriliyi və optimallaşdırılması yollarını müəyyən etmək;
- müasir mərhələdə gömrük işinin idarəedilməsinin inkişaf perspektivlərini və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- ölkənin gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin təşkili və idarə edilməsi təşkil edir, obyektı kimi isə iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin gömrük-tarif mexanizmi çıxış edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin sosial-iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsi üzrə qəbul etdikləri qərarlar və sərəncamlar, normativ hüquqi aktlar, respublika və dünya iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri təşkil etmişdir. Tədqiqat işində müqayisə, mütləq, nisbi və orta kəmiyyət, qrafik, dinamika sıralarının təhlili və s. bu kimi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Vergilər Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin nəşr etdirdiyi bülletenlərin, məcmuələrin, habelə dövrü mətbuatın materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- gömrük sisteminin təşkili və idarə edilməsinin metodoloji əsasları, prinsipləri və konsepsiyaları ətraflı öyrənilmişdir;
- keçid dövründə iqtisadiyyatın gömrük sistemi vasitəsilə tənzimlənməsinin metodoloji əsasları və mühüm prinsipləri əsaslandırılmışdır;
- Azərbaycan respublikasında gömrük siyasətinin formalaşmasında gömrük orqanlarının rolu müəyyənləşdirilmişdir;
- gömrük –tarif siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində gömrük orqanlarının rolu araşdırılmışdır, gömrük sisteminin idarə edilməsinin xarakterik xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;
- iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində və tənzimlənməsində, habelə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük orqanlarının rolu qiymətləndirilir;
- gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daxili bazarın qorunması məsələlərində makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq üçün məqsədli proqramların işlənib hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla 88 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL. GÖMRÜK İŞİ VƏ İDARƏ ETMƏNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanda gömrük işi və onun prinsipləri

Azərbaycan Respublikası XX əsrin 90-cı illərində öz vətəndaş tarixində ikinci dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdi. Hər bir müstəqil dövlət kimi Azərbaycan Respublikası dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmək, dünya bazasına çıxmaq və onun perspektivdə fəal iştirakçısı, subyekti olmaq və mövcud beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin imkanları daxilində müasir gerçəkliklərin fonunda - dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin qloballaşması landşaftında öz xarici iqtisadi əlaqələrini qurmaq, xarici iqtisadi fəaliyyəti idarə etmək və tənzimləmək, inkişaf etdirmək, ölkəmizin iqtisadi nüfuzunun dünya birliyi səhnəsində artırmaq və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin qorumaq və təmin etmək üçün möhkəm və uzunmüddətli perspektivdə sarsılmaz, dayanıqlı iqtisadi siyasətin ən dinamik tərkib hissəsi kimi çıxış edən gömrük siyasəti həyata keçirə biləcək gömrük xidmətinə ehtiyac hər zaman mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir iqtisadi gerçəkliklərin əsasında qərarlaşan iqtisadi inkişafın təməl sütunlarının dayanıqlı edən xarici iqtisadi siyasət, o cümlədən də gömrük siyasəti hər bir sivil ölkədə olduğu kimi. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənmə sisteminin əsas tərkib hissələrindən biridir.

Ümumiyyətlə, gömrük sisteminin məqsədi və təyinatı - Azərbaycan Respublikasının strateji milli-dövlət mənafeələrinin təmin edilməsindən, milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini və rəqabətə davamlılığını stimullaşdırmaqdan, ölkənin milli təhlükəsizliyinin - lazımi səviyyədə saxlanılmasından, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələri üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsindən ibarətdir.

Azərbaycanda gömrük xidmətinin ilkin kökləri hələ uzaq keçmişdə - Böyük İpək Yolu dövrünə təsadüf edir. XVIII əsrin əvvəllərində Qərblə Şərqi,

Cənubla Şimah birləşdirən Böyük İpək Yolunun kəsişməsində yerləşən Azərbaycanda ilk gömrük məntəqələri fəaliyyət göstərirdi.

Bakı gömrüyü ilk dəfə Rusiya imperiyasının Senatının 25 yanvar 1807-ci il tarixli fərman ilə 1809-cu ildə təsis edilmiş və Həştərxan gömrük dairəsinin tərkibinə daxil edilmişdir. Daha sonralar Bakı gömrüyü «Zaqafqaziya ölkəsində gömrük idarəetməsi barədə Əsasnamə»yə uyğun olaraq 31 iyul 1831-ci iltarixindən Zaqafqaziya gömrük dairəsinin tabeliyinə verilmiş, 1832-ci ildən etibarən isə «Bakı anbar gömrükxanası» adını almışdır.

4 may 1847-ci ildən Bakı gömrüyü Zaqafqaziya Karantin-Gömrük dairəsinin tabeliyində olan Bakı Karantin-Gömrük idarəçiliyinə çevrilmiş və Qafqaz canişini tərəfindən 31 mart 1861-ci il tarixində təsdiqlənmiş «Qafqaz və Zaqafqaziya Karantin-Gömrük hissəsinin yenidən təşkili barədə Əsasnamə»yə uyğun olaraq bu idarə Bakı Karantin-Gömrük kontoruna çevrilmiş və yenidən yaradılmış Bakı Karantin-Gömrük dairəsinin idarəçiliyinə tabe edilmişdir.

1897-ci il dekabr ayının 8-də «Rusiyanın Avropa hissəsi və Qafqazda gömrük təşkilatlarının ştatları» barədə qanuna əsasən. Bakı Karantin-Gömrük kontoru Bakı Gömrük Dairəsi idarə heyəti tabeliyində Bakı Gömrükxanasına çevrildi və 1 iyun 1911-ci ildə Tiflis şəhərində yerləşən Qafqaz Gömrük Dairəsinin idarəsinə tabe edildi.

1911-ci ildən 1918-ci ilə qədər Bakı Gömrüyü Senat tərəfindən 21 yanvar 1911-ci ildə təsdiq edilmiş «Rusiya İmperiyası Gömrüklərinin Nizamnaməsi» əsasında fəaliyyət göstərmişdir.

Bu dövrlərdə gömrükxana idxal və ixrac mallarının gömrük müayinəsini, gömrük rüsum və yığımlarını tutulmasının, gömrük anbarlarında gömrük sərhədini keçən malların müvəqqəti saxlanmasını, malların keçirilməsinə nəzarəti həyata keçirirdi.

1918-1920-ci illərdə gömrükxana Azərbaycan Demokratik Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təbəçiliyində fəaliyyət göstərmiş və onun funksiyalarında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir.

Bakı Gömrükxanası ildən-ilə təkmilləşdirilmiş və yeni-yeni funksiyalar və vəzifələri öz məqsədləri istiqamətində sərbəst etməyə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 1921-ci ilin əvvəllərində Bakı Gömrükxanası aşağıdakı strukturda fəaliyyət göstərmişdir: dəftərxana, müsadirə şöbəsi, mühasibatlıq, gəmi kontoru

1929-cü ildən sözügedən gömrükxananın fəaliyyəti SSRİ MİK və XKŞ'-nin 19 dekabr 1928-ci il tarixli qərarı ilə tənzimlənməyə başladı və əsas məqsədlər kimi aşağıdakılardan yerinə yetirilməsi nəzərdə tutuldu:

- sərhədi keçən sərrişinlərin, baqacın, yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin müayinəsi və onların gömrük sərhəddindən buraxılması;

- xarici ticarət inhisarlığı haqqında qanunun yerinə yetirilməsinə faktiki nəzarətin həyata keçirilməsi;

- qaçaqmalçılığın müəyyənləşdirilməsi və tutulması, qaçaqmalçılıq barədə işlərin həll edilməsi;

- yük və sərrişinlərin dövlət sərhədini keçdiyi anda gömrük rüsum və yığımların hesablanması və tutulması.

- 1946-cı ilin əvvəllərində Bakı Gömrükxanasının strukturu genişləndirildi. Yeni strukturda aşağıdakı şöbələr nəzərdə tutulurdu: ümumi şöbə, mühasibat, məhkəmə şöbəsi, yük şöbəsi, poçt-sərrişin şöbəsi, gəmi şöbəsi.

Sonralar, yəni 1956-1988-ci illərdə də Bakı Gömrükxanasının strukturunda, funksiyalarında, adında və təbəçiliyində bir sıra dəyişikliklər edildi. 1989-cu ilin yanvarın 27-də isə SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsinin 17 sayılı əmri ilə Bakı Gömrükxanası əsasmda Azərbaycan Respublikası Gömrükxanası yaradıldı və Azərbaycan SSR-nin ərazisindəki digər gömrükxanalar (Culfa və Astara) onun təbəçiliyinə verildi.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra 1992-ci ilin yanvarın 30-da prezidentin 561 sayılı fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. Yarandığı ilk illərdə Komitənin həyata keçirdiyi ilkin sahələr əsasən təşkilatı məsələlər, o cümlədən də gömrük xidməti fəaliyyətinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin onun strukturu və əməkdaşlarının sayı və s. bu kimi məsələlər təşkil edirdi.

Bir qayda olaraq gömrük orqanlarının əhəmiyyətli funksiyası gömrük qanuvericiliyinin icrası, mal və xidmətlərin, o cümlədən də nəqliyyat vasitələrinin yerdəyişməsi (ölkəyə daxil olması və ya ölkədən çıxarılması) üzərində nəzarətin təmin edilməsi yolu ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması, gömrük-tarif siyasətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi kimi ölkə üçün həyatı əhəmiyyətli məsələlər daxildir. Əsas məqsədlər sırasına isə ilk növbədə dövlət büdcəsinə gömrük rüsumlarından və ödəmələrindən yığımların daxil olmasını təmin etmək kimi prioritetlər daxildir.

Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi öz növbəsində aşağıdakı prioritetlərin əldə edilməsini mümkünləşdirə bilər:

- gömrük nəzarəti alətlərinin səmərəli istifadəsinin təmin olunması;
- Respublikanın gömrük sərhədlərində əmtəə dövriyyəsinin tənzimlənməsi;
- daxili bazarı qorumaq məqsədi ilə ticari-iqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq;
- xarici bazar ekspansiyasından və qeyri-sivil rəqabətdən qorunmaq və s. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin üzərinə iqtisadiyyatın

uzunmüddətli perspektivdə dayanıqlı inkişafı üçün böyük işlər düşür. Bir qayda olaraq, ölkənin gömrük xidməti və bu fəaliyyəti yerinə

ytirən gömrük orqanları ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin, o cümlədən bununla əlaqədar xarici iqtisadi (o cümlədən də ticarət-iqtisadi) fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi sistemində mərkəzi element funksiyasını yerinə yetirən gömrük sisteminin əhəmiyyəti müasir iqtisadi gerçəkliklər və dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər fonunda, o cümlədən də müsbət meyllər zəminində daima artmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi Komitələrdən, idarələrdən, gömrükxanalardan və gömrük məntəqələrindən ibarətdir. Bütün gömrük strukturları və bölmələri Dövlət Gömrük Komitəsinin kompüter şəbəkəsinə qoşulmuşlar. Yarandığı ilk dövrlərdən etibarən Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturunda Statistika İdarəsi fəaliyyət göstərir. 2000-ci ildə sözügedən idarə müvafiq məlumatların toplanması və saxlanması funksiyasını yerinə yetirən Statistika və informasiya texnologiyaları İdarəsinə çevrilmişdir.

Ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyasını sürətləndirmək və daha dayanıqlı sütunlar üzərində xarici ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq və əlaqələrin yaradılması və əlaqələrin perspektivdə inkişaf etdirilməsi, ölkəmizin milli maraqlarının təmini prosesində keyfiyyətə yeni üfüqlərin açılmasında və ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulması, o cümlədən də dövlət tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rolu mühümdür və onun əhəmiyyəti günü-gündən artır. Bu mənada ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənablarının məqsədyönlü və uzaqgörən siyasətinin bir hissəsi kimi ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin artan xəttlə nüfuzunun günü-giündən artması və bu istiqamətdə gömrük xidmətinin və onun ayrı-ayrı strukturlarının üzərinə düşən vəzifə və funksiyaları arzuolunan və dünya standartlarının tələblərinə müvafiq formada, müasir iqtisadi gerçəkliklərin prizmasından məqsədyönlü şəkildə yerinə yetirilməsində təbii ki, Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin, onun rəhbərliyinin, o cümlədən də Komitənin sədri K. Heydərovun rolu danılmazdır. Gömrük

sisteminin ölkə iqtisadiyyatının inkişafı prosesində rolunu və yerini xalqımızın ümummilli lideri H. Əliyev cənablarmın təbirincə qeyd etsək daha məqsədəuyğun olar: «Biz elə gömrük sistemi yaratmağı ki, o, müstəqil Azərbaycanın dünya birliyində nüfuzunun artmasına xidmət etsin, ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafına kömək etsin və bununla yanaşı ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sferasında layiqli yerini möhkəmləndirsin».

Gömrük xidmətinə ölkə rəhbərliyi səviyyəsində yüksək səviyyədə önəm verilməsi və respublikamızın dünya birliyinə inteqrasiyasının sətli inteqrasiyası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturuna yenidən baxmağa və bu strukturu və struktur vahidlərinin iş mexanizmi, vəzifə və funksiyaların təkmilləşdirilməsinin obyektiv zərurətə çevirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturu respublika Prezidentinin 26 oktyabr 1998-ci il fərmanı ilə təsdiqlənmişdir və bu gün də öz qüvvəsini saxlamaqdadır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (ÜGT) aparıcı mütəxəssislərindən hesab edilən T. Flarinştayn hesab edir ki, «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin mövcud strukturu digər Qafqaz dövlətlərinin - Gürcüstan və Ermənistan gömrük orqanlarının analoqi strukturlarından daha çox progressivdir və ÜGT-nin tələblərinə daha çox uyğun gəlir».

Azərbaycan Respublikasında gömrük xidməti ilə əlaqədar fəaliyyət qanunverici və normativ-hüquqi aktlar, Nazirlər Kabinetinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin qərar, sərəncam və əmrləri, o cümlədən də beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli qanunu ilə təsdiq edilmiş və 6 avqust 1997-ci il tarixindən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasının gömrük işini malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsinin qaydaları və şərtləri, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi,

gömrük nəzarəti və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələrinin özündə əlahiddələşdirən maddələrlə əhatə edilmişdir və ölkənin müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulması, təşkili və dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, təməl prinsiplərinin özündə əks etdirən, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin təməl prinsiplərini və s. maddələri özündə əks etdirən progressiv qanundur. Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən Qanun 14 bölmə, 61 fəsil, 450 maddədən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasəti həyata keçirilir və respublikanın gömrük siyasətinin məqsədləri aşağıdakılardan ibarət olaraq müəyyənləşdirilir:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti ^ mal dövriyyəsinin vasitələrindən daha səmərəli istifadəsini təmin edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının daxili bazarının qorunması;
- Milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması;
- Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək edilməsi;

Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti gömrük işini beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəldir. Azərbaycan Respublikasında gömrük işi hamıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalar və təcrübə ilə uyğunlaşdırma və eyniləşdirmə istiqamətində inkişaf etdirilir.

«Azərbaycan istiqlaliyyət əldə etdiyi vaxtdan bəri öz həyatını, dövlətini, iqtisadiyyatını, öz milli mənafələrini əsas tutaraq demokratiya prinsipləri əsasında qurur. Bu da bütün iqtisadi sistemin ciddi şəkiidə yenidən quruluşunu qarşıya bir şərt kimi qoyur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidənqurma strategiyasını elan etmişdir və bu yolla gedir». Bu mənada ölkənin gömrük siyasəti dövlətin xarici ticarət dövriyyəsinin (ixal və

ixracın həcmi, strukturu və şərtləri) gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük recimləri müəyyən edilməsi vasitəsi ilə keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini təyin edir və obyekt- gerçəkliyi, dünya iqtisadiyyatında baş verən prosesləri şərtləndirir və Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektiv inkişafını bu zəminlərə uyğunlaşmasını zəruri edir.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən təsisatların məcmusu, həmçinin onun həyata keçirilmə metodları. səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi metodlarının qaydası gömrük siyasəti mexanizmində eulğaiəşir. Buna görə də, gömrük siyasəti xarici ticarət fəaliyyətinin (geniş mənada xarici iqtisadi fəaliyyətin) dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyənləşdirilir:

- Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti;
- xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimlənməsi sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət;
- vahid valyuta nəzarəti siyasəti;
- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin bütövlüyü;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və hər hansı formada ayrıseçkiliyə yol verilməməsi;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması;
- dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinin, onun iştirakçılara və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına zərər vurulmasının istisna edilməsi.

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət etməlidir və bu istiqamətdə müxtəlif dövlət təsisatlarının, struktur və orqanların üzərinə böyük vəzifələr düşür. Bu fonda gömrük xidmətinin və Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının əhəmiyyəti son dərəcə mühümdür və kompleks iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması, ümumiyyətlə,

ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeri və mövqeyi danılmazdır və aşağıdakı özüehtiva etməlidir:

- Azərbaycan Respublikasında gömrük işi hüquqmühafizə orqanları olub vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı' haqqında əsasnamə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilir;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük işini bilavasitə həyata keçirən orqanlar Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilən əsasnamələrə uyğun fəaliyyət göstərir;

- Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vahid sisteminin müəyyən olunması, gömrük orqanlarının yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir;

- Qanunvericilikdə müəyyən olunmuş hallar istisna olunmaqla, heç bir dövlət orqanının Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarının müddəalarına uyğun fəaliyyət göstərən gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə toxunan məsələlər üzrə qərar qəbul etmək, onların funksiyalarını icra etmək və ya dəyişmək, onlara başqa vəzifələr tapşırmaq və ya fəaliyyətinə digər formada müdaxilə etmək hüququ yoxdur (79).

Ölkənin gömrük siyasəti respublikanın xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyəti, o cümlədən də gömrük orqanlarının əsas funksiyalarına əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunları, o cümlədən də Azərbaycan Respublikası Gömrük məcəlləsində öz əksini tapmış əsas funksiyaların yerinə yetirir.

Zənnimizcə, müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının keçid «cığın» ilə addımladığı bir zamanda gömrük xidmətinin formalaşması prosesinə təsir göstərən amilləri üç əsas qrupda əlahiddələşdirmək olar. Qeyd etmək

lazımdır ki, Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri cənab K. Heydərov da bu cür amilli-qruplaşmanın tərəfdarıdır. Bu qruplar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Birinci qrup- ictimai-siyasi səciyyəli amillər.
- İkinci qrup - iqtisadi-hüquqi səciyyəli amillər.
- Üçüncü qrup - peşəkar-etnik səciyyəli amillər.

İqtisadi inkişafın ilkin dövründə və keçid dövrünün proqnozlaşdırılmayan simptomlarının qarşısında kompleks amillərin mənfi təsirləri özünün gömrük xidmətində də mənfi halların mövcud olmasında əks etdirsə də əldə edilən uğurları da yaddan çıxarmaq 'azım deyildir. Belə ki, 1994-1997-ci illər ərzində gömrük daxiloimaları təhlil dövründə təxminən 25 dəfə artmışdır.

17 iyun 1992-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatına (ÜGT) üzv qəbul edilmişdir. Respublikamızın Gömrük Komitəsi ÜGT-də fəaliyyətini daima yüksələn xətt istiqamətində inkişaf etdirmiş və nəhayət 1998-ci ildə bu nüfuzlu təşkilatın Maliyyə Komitəsinin üzvü qəbul edilmiş, 2000-ci ildə isə ÜGT-nin Siyasi Komissiyasının üzvü seçilmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu dövrdə xarici ticarət dövriyyəsi yalnız 356 mln. dollar (yəni, 1994-cü illə müqayisədə 1997-ci ildə 30,4% artmışdır) (Bax: ***Şəkil 2.1.***) 1996-cı ildən etibarən isə gömrük vergi-

Şəkillərin təhlili göstərir ki, gömrük yığımlarının artım tempi büdcə gəlirlərinin artım tempini xeyli üstələmişdir və bu strukturda onların xüsusi çəkisi 1994-cü ildə 3,1%, 1998-ci ildə isə 24,1% təşkil etmişdir.

Birini əvəz edən evolyusional və revolyusional artım komponentlərinin əlahiddələşdirmiş olur. N. Kosolapovun təbinirəcə qeyd etsək, «keçid dövrü öz inkişafını sadə mövcudiyatdan mürəkkəb və ya ən ideal formada təşkilatlanmış komponentlərin daimi hərəkəti ilə müəyyənləşdirir. Bu hal nə qədər xaotik olsa da, bir o qədər tərkibində «təbii» ünsürləri birləşdirən sistemdir və bu təlatümlü hal müəyyən bir perioddan sonra müstəsna xassəli

sistemə çevrilməlidir. Bu baxımdan sistemi formalaşdıran proses obyektiv anlayışdır və zaman müddətinin maddiləşmiş substansiyası kimi çıxış edir».

1.2. Azərbaycanca gömrük sistemi, idarəetmə və təsnifləşdirmə

Azərbaycan Respublikasında gömrük tənzimlənməsi məqsədi ilə gömrük rejimlərinin aşağıdakı növləri müəyyən olunmuşdur: sərbəst, dövriyyə üçün buraxılış, təkrar idxal, tranzit, gömrük anbarı, rüsumsuz ticarət mağazası, gömrük ərazisində emal, gömrük nəzarəti altında emal, müvəqqəti idxal (ixrac), sərbəst gömrük zonası, sərbəst anbar, gömrük ərazisindən kənarında emal, ixrac, təkrar ixrac, məhv etmə, dövlətin xeyrinə maldan imtina.

Müstəqillik əldə edən hər bir ölkə kimi Azərbaycan Respublikası müasir gerçəkliklərin üzərində xarici iqtisadi fəaliyyəti formalaşdırmaqla beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində tarixi inkişaf proseslərinin təməl prinsiplərinə əməl etmək məcburiyyətindədir. Belə ki, müasir elni təfəkkürdə cəmiyyətin tarixi inkişaf prosesi spiralvari konfigurasiyaya malik olmaqla öz tərkibində biri-Bu ardıcılığın bəsit riyazi təsəvvürə salmaq üçün aşağıdakı kəsiddə və ya xətti-spirala müraciət etmək olar.

Tarixi inkişaf yolu münasibətlər fonunda xarici ticarət, o cümlədən də daha ümumi planda xarici iqtisadi əlaqələr sistemində dövlətin idarəetmə əlatlərinin zənnimizcə, qneseoloci matrisanın konfigurantlarından səmərəli istifadə edilməlidir.

Gömrük münasibətlərinin (əlaqələrinin) tsiklik xüsusiyyəti ölkənin gömrük siyasətinin zamanlama komponenti ilə əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməklə bu istiqamətdə Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin və bu əlaqələrin qurulmasının köik ^ual təməlləri üzərində ölkənin xarici iqtisadi siyasətinə maksimum uyğunlaşdırılmalıdır. Bu tsiklik xarakterin ən əlahiddə xüsusiyyətlərindən, bəlkə *də ən* başlıcası ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin tarixi inkişaf prosesində hələ indiyə qədər də, həm praktiki,

həmçinin də nəzəri cəhətdən ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin inkişafının prioriteti istiqamətində vahid qəbul edilən ümumi plan yoxdur və bu meyl istər-istəməz ölkələri fridreydizm və proteksionizm arasında özünə və öz milli maraqlarına uyğun olaraq seçim etmək məcburiyyətində qalır. Sözügedən müşahidəni verilmiş gömrük münasibətlərinin sistemli-tsikük təsviri sxemindən daha aydın olaraq görmək mümkündür. Bu sxemdə öz ifadəsinin tapmış və qarşılıqlı, o cümlədən də komplementar və kontrar əlaqələrdə olan dörd elementin *iqtisadiyyat* (xarici ticarət münasibətləri); *psixoeika* (gömrük siyasəti); *hüquq* (beynəlxalq qanunverici aktlar və beynəlxalq müqavilələr); *təşkilati* (xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilati-sərhədyanı tənzimlənməsi)) tisklik münasibətləri zənciri matirsanda ümumi mənada gömrük münasibətlərinin təcəssüm etdirir.

Cədvəl 2.2.

Qnoseoloji matrisa konfigurantının sxemi

S/N	Qədim dünyagörüşü tanıl matrisasının təsviri	Gerçək dünyanın tə-məl matrisasının müasir təsviri	Gömrük işinin təməl matrisasını müasir təsviri	«Əşya» Mal, xidmətlər, intellektual mülkiyyət	«Xassə»	«Münasibətlər»
1.	Od	Enerci	<i>Iqtisadiyyat</i>	Beynəlxalq möbadiəni obyekt	Mübadilə və istehlak dəyəri	Ticarət-iqtisadi
2.	Hava	Informasiya	<i>Hüquq</i>	Daşınan əmlak	Informasiya-na!- hüquqi ünsürlər	Informasiya-na!- hüquqi
3.	Su	Zaman	<i>Psixoeika</i>	Zəruri	Faydalılıq	Gömrük

				mənəvi rifah	q və harmoniklik	siyasi
4.	Torpaq	Məkan	<i>Təşkilat</i>	Identifikasiya obyekt	Kəmiyyət və keyfiyyət	Hüduzsuz təşkilatlaşma

Ölkənin beynəlxalq gömrük münasibətlərinin inkişafı onun dünya ticarəti sistemində cəlb olunmasının ümumi meyli ilə şərtlənir. Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatın və iqtisadi sistemlərin beynəlxalq inteqrasiya proseslərində iştirakı və cəlb olunması öz növbəsində ticarət atmosferi üçün daha sabit və gözlənilən mühiti yaradır və gömrük münasibətlərinin daha da tənzimlənən edir.

. Sözügedən meyllərin fonunda və müasir inteqrasiya müstəvilərində respublikamızın gömrük xidmətinin və onun fəaliyyətinin ölkənin iqtisadi inkişafında və dünya birliyində layiqli yerinin tutması prosesində rolunun nə qədər mühüm olduğunu aydınlaşdırmaq mümkündür. Bu mənada ölkədə və respublikamızın ölkələrlə gömrük münasibətlərində iştirakı və bu məqamda münasibətlərin komplementar və kontrar əlaqəsinin seçmək və seçim imkanlarını daha da səmərəli və optimal həddə çatdırmaq üçün ölkədə gömrük infrastrukturunun formalaşdırılması mühümdür və iqtisadi siyasətdə, o cümlədən də xarici iqtisadi siyasətdə öz dönməzliyinin əlahiddələşdirən bir substansiyadır. Ümumiyyətlə isə, gömrük infrastrukturu - xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tənzimlənməsi şərtlərini, gömrük sisteminin bütövlükdə fəaliyyət göstənməsinin təmin edən, gömrük nəzarəti, ekspertizası, rabitəsi, məlumat sistemi, gömrük orqanlarının maddi-texniki bazası, texniki vasitələri, institusional, sosial struktur və fəaliyyət növləri kompleksinə başa düşülür.

Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin infrastrukturunun formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsində Dövlət Gömrük

Komitəsinin təklifi ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinətinin 25 dekabr 1997-ci il tarixli 140 sayılı qəran mühüm addım kimi qiymətləndirilməlidir. Bu qərarla Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin büdcədən kənar inkişaf fondu (BKİF) təsis edilmişdir. Buraya aşağıdakı müddəalar daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin büdcədən kənar inkişaf fondu (bundan sonra - gömrük sisteminin inkişaf fondu, GSİF) Azərbaycan Respublikası Gömrük məəcəlləsinin 398-ci maddəsinə uyğun olaraq yaradılır və Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur. GSİF-in vəsaitləri Azərbaycan Respublikasında gömrük sistemi fəaliyyətinin təmin edilməsinə və inkişafına, sosial sahənin inkişafına, eləcə də Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeliyində olan elmi tədqiqat təşkilatlarının, laboratoriyaların və tədris müəssisələrinin saxlanması, maddi həvəsləndirmə və sosial inkişaf fondunun inkişaf etdirilməsinə yönəldilir;

- GSİF-in vəsaitləri Azərbaycan Respublikasının mülkiyyəti hesab olunur və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin operativ idarəçiliyində və sərəncamda yerləşir və onun sərəncamçısı dəyişdirilə bilməz;

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, müəyyən olunmuş qaydada, GSİF-dən istifadə haqqında rüblük və illik hesabatları Maliyyə Nazirliyinə təqdim edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, GSİF-ə bənzər inkişaf fondları sənayecə inkişaf etmiş, yeni sənayeləşmiş ölkələrdə (Cənubi Koreyada, Sinqapurda, Türkiyədə və s.), o cümlədən də Şərqi və Mərkəzi Avropanın bir sıra keçid iqtisadiyyatlı ölkələrində və Rusiyada, Ukraynada fəaliyyət göstərir.

GSİF aşağıda göstərilən mənbələr hesabına yaradılır:

- 1) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən əmtəə şəklində keçirilən nəqliyyat vasitələri, eləcə də müşayiət olunmayan yük, kommersiya

məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan beynəlxalq poçt daşımaları, eləcə də nəqliyyat vasitələri ilə daşınan yüklər və mallar daxil olmaqla gömrük rəsmiləşdirməsinə görə alınmış *gömrük yığımı*ları;

2) Mütəxəssislərə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün ixtisas attestatlarının verilməsinə və ixtisas attestatının bərpasına, gömrük ödəmələrinin ödənilməsinə zəmanət verən bankların və digər kredit təşkilatlarının reyestrə daxil edilməsinə görə alınan *yığım*lar;

3) Gömrük işi sahəsində qaçaqmalçılığa və gömrük qaydalarının pozulması işinə görə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının rəsmiyyətində keçirilən malların, nəqliyyat vasitələrinin və digər predmetlərin satışından əldə olunan *vəsaitlər*;

4) Girov əşyası hesab olunan malların və nəqliyyat vasitələrinin hər-
raclarda satışından əldə olunan dövlət büdcəsinə köçürülən vəsaitlərdən *artıq olan məbləğ*;

5) Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının normal fəaliyyətinə qəsd edən iqtisadi hüquq pozuntularına, gömrük qaydalarının pozulmasına görə müsadirə edilmiş malların, nəqliyyat vasitələrinin satışından əldə olunan *rüsumlar, cərimələr, vəsaitlər*;

6) Valyuta tənzimlənməsi haqqında mövcud qanunvericilik və nonnativ aktların pozulmasına və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyətinə qəsd edən hüquq pozumlarına görə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən *müsadirə edilmiş valyuta*;

7) GSİF vəsaitlərinin bank hesablarında və digər kredit orqanlarının hesablarında yerləşdirilməsindən və saxlanılmasından əldə olunan *mənfəət*;

8) Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeliyində olan müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların təsərrüfat hesablı fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərdən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan vergi və rüsumların ödənişindən sonra qalan *mənfəət*;

9) Gömrük hərraclarında iştirakdan gələn *ödəmələr və komission həvəsləndirmələr*;

10) Qabaqcadan qəbul olunmuş qərarlara görə *ödəmələr*;

11) Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş maddi ziyana görə Ödənməmiş *məbləğ* və digər *gömrük ödəmələri*;

12) Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmış digər *daxilolmalar*.

GSİF-in vəsaitləri Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən banklarda və digər kredit müəssisələrində açılan hesablaşma və valyuta hesablanna, eləcə də Komitənin tabeliyində yerləşən gömrük orqanları idarə və təşkilatlarının büdcə vəsaitləri üzrə cari hesablara köçürülür.

GSİF vəsaitlərinin istifadə edilmə smetası Azərbaycan Respublikasının maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırma əsasında Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyənləşdirilir və Maliyyə Nazirliyi bu vəsaitlərin istifadəsinə nəzarət edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin son illərdə strukturunun, gömrük sistemi infrastrukturunun inkişaf və təkmilləşdirilməsi və o cümlədən də ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında qarşıya qoyulan vəzifə və funksiyalarının məqsədəuyğun şəkildə yerinə yetirilməsi nəticəsində 2002-ci il ərzində Respublikanın gömrük ərazisinə idxal olunan mallara görə ahnan vergi və rüsumlann, habelə valyuta sorvətlərinin Respublikadan çıxanlmasına görə tutulan haqqın, yol vergilərinin və digər gömrük rüsumlannın hesabına dövlət büdcəsinə cəmi 921,8 mlrd. manat köçürülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialının yüksəldilməsində müstəsna əhəmiyyətə malik neft müqavilələrinin praktiki reallaşdırılmasında gömrük orqanlannın rolunu yüksək qiymətləndirmək lazımdır və bu spektrdə gömrük strukturlannın məsuliyyətli fəaliyyətinin xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. «Çıraq-1» platformasından ilkin neftin hasili, Sanqəçal

terimanahnın eksplutasiyasının start verilməsi, xarici ünvanına neftin təchizində həcm artması, neft konsorsiumunun idxal-ixrac əməliyyatlarının intensivcəsinə artması və s. kimi hadisə və amillər bizdə dövlətimizin dünya birliyi qarşısında imicinin yüksəlməsi meyli kimi qənaətə gəlməyə vadar edir. Bu sözügedən məqsədlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq «Sahil», «Səbail», «Dübəndi» və s. gömrük postları təşkil edilmiş və hərəkətə gətirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi narkotik maddələrin apanılması və gətirilməsi məsələləri ilə mübarizə işində bir sıra kompleks tədbirlər və islahatlar həyata keçirmiş və dünyanın əksər dövlətləri və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla bu sahədə sıx əməkdaşlıq edir. 2000-ci ilin yayda BMT-nin narkobizneslə mübarizə beynəlxalq proramının icraçı direktom cənab C. Cakomellinin Bakıya səfəri zamanı bu məsələ ətrafında geniş fikir mübadiləsi edilmiş və Azərbaycana bu sahə ilə mübarizə aparmaq üçün gömrük strukturlanmn texniki bazasının təmin edilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar razılaşma əldə edilmişdir. Bu rakursda gömrük komitəsi öz beynəlxalq əlaqələrinin günü-gündən genişləndirir və xarici təcrübəni öz işində aparıcı mövqelərdə tutur.

1999-cu ilin yanvannda BMT və Azərbaycan hökuməti arasmda imzalanmış razılaşmaya əsasən 2000-ci ildə dəyəri 575 min ABŞ dolları olan beynəlxalq layihə uğurla reallaşdırılmışdır.

Gömrük Komitəsi sədri K. Heydərovun təbirincə qeyd etsək, «Bizim çətinliklərimiz, qayğılanmız, axtarılanmız, narahatçılıqlanmız Azərbaycan qarşısında duran ən ümdə məsələnin - yüksək ixtisaslaşmış gömrük sisteminin yaradılması və etibarlı əllərdə möhkəmləndirilməsinin yerinə yetirilməsinə köklənmişdir, və biz bunun öhdəsindən gəlmək iqtidandayıq» ifadəsi ölkəmizin gömrük strukturlannın işinə nikbin baxmağa vadar edir.

Qafqaz regionunda gömrük işinin təşkili və gömrük xidmətinin fəali'yyətini beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən də beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlann daim diqqət mərkəzindədir. Bu münasibətlə 2002-ci

ildə ÜGT-nin maliyyə dəstəyi ilə Regional İnkişaf Mərkəzinin - RİM {*Center for Regional Development*) icraçılığı ilə «Cənubi Qafqazda gömrük xidmətlərinin fəaliyyətlərinin şəffaflığının artırılması» mövzusunda sosioloji tədqiqat keçirilmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək ki, tədqiqatın nəticələrinin ümumi xronikasında Azərbaycan gömrük xidmətinin işi Gürcüstan və Ermənistanın analoji xidmət xanlarının işindən daha yüksək qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan-Gürcüstan tədqiqatının yekunları aşağıdakı müstəvidə aparılmışdır. Sözügedən tədqiqat çərçivəsində 600 respondent arasında sorğu keçirilmişdir, onlardan 400-ü Azərbaycandan, 200-ü isə Gürcüstandan olmaq şərti ilə. Respondentlərin ümumi çəkisində 430 fiziki şəxs, 170-i isə şirkət olmuşdur. Respondentlərin 64,7%-i Azərbaycan vətəndaşı, 35,1%-i Gürcüstan vətəndaşı, 0,2%-i isə digər ölkələrin vətəndaşları olmuşlar. Respondentlərin 72,3%-i kişi, 27,7%-i isə qadın, o cümlədə isə onlardan 16,0%-i 18-29 yaşları arasında, 47,7%-i 30-44, 34,9%-i 45-59 və 1,2%-i isə 60 yaşdan yuxarı olmuşlar. Soruşulanların 1/3-i ali təhsilli, təxminən 65%-i isə orta təhsilli və orta-ixtisaslı şəxslər təşkil edirdi.

Aydın şəkildə müşahidə etmək olar ki, Azərbaycan-Gürcüstan gömrük sərhədini keçən respondentlərin əksəriyyəti «Sımq Köprü» və «Böyük Kəsik» gömrük məntəqələrindən intensivcəsinə istifadə etmişlər. Təxminən respondentlərin 1/3-i sərhədi çox dəfə və təxminən respondentlərin yarısı isə işgüzar məqsədlərlə sərhədi keçmişdir. O ki, qaldı "turist" kateqoriyası altında sərhədi keçənlər, buraya Gürcüstan ərazisini istifadə etməklə irkiyəyə gedən azərbaycanlılar aididirlər.

Sözügedən sosialoci tədqiqatda respondentlərin əksəriyyəti gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və gömrük qanun. icraçılığının yaxşılaşdırılması ,və digər ölkələrin (əsasən Aropanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələri nəzərdə tutulur) təcrübəsindən qaynaqlanmaqla mövcud problemlərin həllinə nail olmağın mümkünlüyünü ifadə etmişlər və bir sıra təkliflərlə, məsələn, kadrların seçilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, şəxsi

tərkibin treyninq keçirilməsi və ixt.saslannın artınması, gömrük işçilərinin əmək haqqı artınması və gömrük məntəqə-lərində hüquq mühavizə orqanlarında korrupsiyaya qarşı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif etmişdir. Bu məqamla əlaqədar aşağıdakı cədvəldəki bəzi məsələlərə daha aydın rəy baxmağa sövq edir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanlarının fəaliyyətinin daha da təkmil vəziyyətdə, müasir standartlarda təşkili üçün beynəlxalq gömrük münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsində aşağıdakı amilləri nəzərə almaq lazımdır:

1. Gömrük münasibətlərinin mane və əlaqələndirici funksiyaların yerinə yetirilməsi hesabına planetar miqyasda tənzimləmə proseslərinin qloballaşması;

2. Dünyanın digər ölkələrinin gömrük sistemləri ilə harmonizasiya səviyyəsinin artırılması və bu ölkələrin gömrük orqanları və strukturları ilə qarşılıqlı əlaqələri inkişaf etdirmək. Regional və beynəlxalq əşküatlarda iştirak etmək və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi normalan və unifikasiya olunmuş sənədləşmələri qəbul etmək və razılaşdırılmış şəkildə tətbiq etmək;

3. «Kontaktsiz» gömrük sistemi, daha dəqiqi - məlumatların elektron yolla emalı sisteminə keçmək, ən yeni informasiya texnologiyalarında istifadə etməklə müasir tələblərə cavab vermək;

4. Gömrük nəzarəti vasitələrinin texniki təminatının inkişaf etdirmə və təkmilləşdirmə və gömrük qanunvericiliyinin sadələşdirmək, gömrük nəzarəti obyektlərinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkiblərinin müasir beynəlxalq standartlar

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK İŞİNİN İDARƏDİLMƏSİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

2.1. Gömrük işində idarəçilik münasibətləri və idarəetmə strukturu

Azərbaycan Respublikasının müasir dövrdə dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə inteqrasiyasının və onun xarici ticarət-iqtisadi siyasətinin və daxili əmtəə bazarlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas aləti gömrük tarifidir. Gömrük tarifi respublikamızın daxili bazarının xarici bazarlarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən malların rüsumların tutulması kimi əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir.

Bir qayda olaraq ölkədə fəaliyyət göstərən gömrük rüsumlarının sisteməlik ödəmələrinə gömrük tarifləri deyilir. Tarif sözünün mənasını bəzi ədəbiyyatlarda, əsasən orta əsrlərdə yazılmış əsərlərə görə Tarif adlı dəniz quludurunun adı ilə bağlayırdılar. Bu dövr ədəbiyyatlarında Aralıq dənizi boyu üzən gəmilərdən əldə edilən qeyri-qanuni yığımları həyata keçirən Cəbəllütariqdəki qəsrin adı ilə bağlayırlar. Müasir ədəbiyyatlarda isə tarif sözü ərəb dilindən götürüldüyü iddia edilir və mənası siyahı, reestr kimi tərcümə olunur. Əsl həqiqətdə də elə mallardan götürülən tarif gömrük rüsumlarının (dərəcələrinin) həcmi göstərən siyahı başa düşülür, o ayn-ayn əlaqələndirilmiş mal qrupları üzrə bölüşdürülür (bölmələrə ayrılır), bölmələr də öz növbəsində daha kiçik bölmələrə: altqruplara, maddələr, literlərə və s. bölünür.

XVII-XVIII əsrlərdə tarif maddələrinin sayı çox olmuşdur, belə ki, 1664-cü il Fransa tarif cədvəlində 1600 maddə, 1660-cı il İngiltərə tarif siyahısında isə 490 əsas maddə və 1140 kiçik altbölmələr mövcud olmuşdur.

Pitt 1787-ci ildə bütün gömrük dərəcələrini bir vahid tarifdə birləşdirdi. Bunun üçün təxminən 3000-ə yaxın köhnəlmiş qanunverici aktların ləğv

edilməsinə ehtiyac oldu və bundan sonra rüsum altına düşən bütün malların təyinatlı tarif dərəcələri üçün yeni tariflər müəyyənləşdirildi. Hələ XIX ərin əvvəllərində İngiltərədə gömrük qamınları 6 qalın kitabdan (*in-folio*) ibarət idi və onun dəyişdirilməsi üçün parlament 25 il müddət vaxt sərf etmişdi.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində gömrük tariflərinin dərəcələrinin miqdan yenidən artdı. Bu da ilk növbədə yeni sənaye sahələrinin meydana çıxması (elektrotexnika, avtomobil, yazı yazan maşınların istehsalı sahəsi, hesablama maşınları və başqaları), bazarlara yeni növ və çeşid malların daxil olması ilə əlaqədar idi.

1902-ci ildə Almaniyada tarifdə 1464 tarif dərəcəsi, Fransız tarifində (1927-ci il) 1750 dərəcə, İsveç tarifində (1911-ci il) 2000 tarif dərəcəsi, İsveçrədə tarifində (1902-ci il) 1100 əsas dərəcə (bütün bölmələr üzrə), daha sonralar isə bu rəqəm daha da artaraq əvvəlcə 1400-ə, daha sonra isə yeni layihədə 2000-ə çatmışdır, 1921-ci il İtalya tarifində isə 953 tarif dərəcələri mövcud idi. Keçmiş SSRİ-də isə tariflər 11 qrupda ümumiləşdirilmişdir

Yuxarıdakı tarixi ekskursiya bir daha göstərir ki, tariflərin müəyyənləşdirilməsi prosesi uzun tarixi bir dövrü əhatə etmiş və əsasən XX əsrin ortalarında QATT-ın (Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş) yaranmasından sonra tokmilləşdirilməyə başlanılmışdır.

Gömrük tariflərinin ölkənin, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində tətbiqi sferasında fəaliyyətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Azərbaycan Respublikası üzrə idxal əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;

2) Respublika ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təyin etmək;

3) Valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarəti təşkil etmək;

4) Azərbaycan Respublikasında mallann istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;

5) Respublika iqtisadiyyatını xarici rəqabətin təsirindən qorumaq;

6) Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxanda sadalanan əsas məqsədlər üzrə müddəalar «Azərbaycan Respublikasının Gömrük tarifi haqqında» Qanunda da öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin əmtəə nomenklurası mallarının beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş təsnifat sisteminə uyğun olaraq Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Bir qayda olaraq gömrük tarifi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və həmin ərazidən çıxarılan mallara tətbiq edilir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən gömrük-tarif qanunvericiliyi iki müstəqil blokdan ibarətdir.

Birinci blok: «Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu». Bu qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazanın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tonzimplənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifmin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum rutulması qaydalarnı müəyyən edir.

İkinci blok: «Azərbaycan Respublikasının Gömrük məəcəlləsi». Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli qanunu ilə təsdiqlənmiş və 6 avqust 1997-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir. Bu məəcəllə gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və

maraqlarının qorunmasma, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin genişlənməsinə, gömrük işi sahəsində təsərrüfat subyektlərinin, fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının hüquqlarının müdafiyyəsinin təmin olunmasına, onlann öz vəzifələrini yerinə yetirmələrinə yönəlmişdir. Qeyd edok ki, bu məcəllə 14 bölmə, 61 fəsil və 450 maddədən ibarətdir

Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif tənzimlənməsi ilə əlaqədar iki müstəqil, amma bir-biri ilə üzvü əlaqədə olan qanunverici aktların mövcud olmasım şərtləndirən bir sıra amillər vardır. İlk növbədə, bu qanunlann müxtəlif fəaliyyət sferasından irəli gəlir: birinci qanunun tənzimləmə təsir obyektı gömrük tarifi, onun quruluşu, rüsumlann tətbiqi və alınması metodlanndan, gömrük güzəştlərinin verilməsindən ibarət olduđu halda ikinci qanun əsasən milli gömrük nəzarəti xidmətinin fəaliyyətinə yönəldilmişdir.

Gömrük məcəlləsinin tənzimlədiyi məsələlər birbaşa ölkənin milli qanunlarının fəaliyyət sahəsinə düşür. Bu məsələlər bir qayda olaraq beynəlxalq danışıqlann və beynəlxalq müqavilələrin predmeti kimi çıxış etmir. Amma, burada bir haşiyə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinə inteqrasiyası yolunda onun gömrük xidmətinin fəaliyyətinin dünya ölkələrinin analoci xidmət orqanının fəaliyyətinə yaxınlaşdırmaq, inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək üçün çoxtərəfli beynəlxalq dövlətlərarası və digər razılaşmalar, o cümlədən də gömrük prosedurlann sadələşdirilməsi nəzərə alınmalıdır.

Gömrük tarifi (yəni Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu), onun tətbiqi qaydalan, rüsumlann dərəcələri səviyyəsi, tarifin quruluşu və onun mövqeyi bir çox hallarda beynəlxalq danışıqlann və beynəlxalq, o cümlədən də çoxtərəfli razılaşmalann predmeti kimi çıxış edir. Bu sahə çoxtərəfli formatda beynəlxalq dövlətlərarası razılaşmalar əsasında tənzimlənilir.

QATT-ın 1947-ci il Razılaşmasının XVIII bis. Tarif razılaşmalarında qeyd edilir:

1. Razılaşmıř tərəflər qəbul edirlər ki, gömrük r sumlan bir çox hallarda tiac r t  ciddi maneələr törədirlər; uyğun olaraq idxal və ixrac üzrə ümumi tariflərin səviyyələrinin v  digər y ğimlann dərəcələrinin ařağı salınmasma y n ldilmıř qarřılıqh v  qarřılıqlı faydalılıq prinsipi asında danıřıqlar aparılmalı v  xüsusi ilə də bu əsasən elə yüksək tariflərin ařağı salınmasına yönəldilməlidir ki, bu Razılaşmanın tərəfləri kimi  ıxıř edən hər bir  l k nin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına maneə olur və ümumiyyətlə beynəlxalq ticarətin inkiřaf tempini ařağı salır. Məhz buna görə də Razılaşmıř tərəflər bu cür danıřıqlarm t řkil olunması və keçirilməsi t řkil edib bilərlər.

2. (a) Bu maddədə  z əksini tapmıř danıřıqlar bir qayda olaraq m xtolif mal qrupları üzrə t s d fı seçmə üsulu və ya çoxtərəfli prosedurların tətbiqi ilə keçirilə bilər. Bu cür danıřıqlar rüsumlann ařağı salınmasına yönəldilə bilər... Ařağı rüsum dərəcələrinin yüksəldilməsinin əleyhinə y n ldilmıř tədbirlər mütləq řkild  Razılaşmıř tərəflər arasmda müzakirə edilməli və onun tətbiqi imkanı Razılaşmanın  mumi prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

b) Razılaşmıř tərəflər qəbul edirlər ki, bir qayda olaraq çoxtərəfli danıřıqların uğurla nəticələnməsi bilavasitə bu danıřıqlarda hər bir  l k nin (Razılaşmıř tərəflərin) iřtirakı ilə mümkündür.

3. Danıřıqlar ařağıdakı istiqamətlərin nəzərə alınmasına yönəldilir:

(a) razılaşmıř tərəflərin ehtiyaclarının və onların ayrı-ayn sənaye sahələrinin maraqları nəzərə alınmaqla;

(b)zəif inkiřaf etmiř ölkələrin iqtisadi inkiřafını təmin etmək və onların daha yumřaq tvarif m dafiy sind n istifadə etmək imkanlarının yaradılması və bu ölkələrin mövcud tarif dərəcələrindən daha çox iqtisadi fayda g t rm ləri  c n;

(c)bütün digər öhdəliklər isə ilk növbədə ölkələrdə apanlan fiskal, iqtisadi inkiřaf la  laq lar strategiyanın nəzərə alınması ilə həyata keçirilməlidir.

Yuxarıdakı ümumi müddəalardan da aydın olur ki, tariflərin səviyyələri və rüsumlann dərəcələrinin artırılması və ya əksinə azaldılması nəinki ölkənin daxili işi, yəni ölkənin **bu** sahədə müstəqilliyi ilə şərtlənir, o cümlədən də onun, yəni ölkənin beynəlxalq öhdəlikləri ilə - çoxtərəfli razılaşmalar əsasmda müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat göstərir ki, xarici ölkələrin, əsasən sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin gömrük qanunvericiliyi nəinki hüquqla təyin edilir, o cümlədən də gömrük orqanlarının hüquqi, inzibati və maliyyə məsuliyyətlərinin öhdəlikləri ilə müəyyənləşdirilir.

Bir qayda olaraq qanunverici hakimiyyət inkişaf etmiş ölkələrdə gömrük sisteminin formalaşması və ink^{af}ına həlledici təsir göstərmişdir. Amma son illərdə, əsasən ÜTT-nin yaranmasmdan sonra tariflərin tətbiqi, onların müəyyən maddələrinin dəyişilməsi, rüsm dərəcələri üzrə manevrlərin edilməsi əsasən qanunverici orqanlardan daha çox icra strukturlarına verilir. Qeyd edək ki, bu meyl heç də təsadüfi səciyyə daşımır. Bu ilk növbədə əksər sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin hökumətlərinin gömrük tariflərini daha yumşaq, manevr qabiliyyətli və xarici ticarət siyasətinin səmərəli vasitəsinə çevrilməsi cəhdləri ilə əlaqədardır.

İdxal gömrük rüsumlannın dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təyin edilir. Azərbaycän Respublikasının əlverişli ticarət recimi tətbiq etdiyi ölkələrin mallan üçün idxal gömrük rüsumlannın dərəcələrinin son həddi bir qayda olaraq və «Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının» Qanunda təsbit olunmuş şəkildə (Maddə 3.2.) Milli Məclis tərəfindən müəyyən olunur. Sözügedən qanmm müddəalanna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası tərəfmdən tarif imtiyazlan verildiyi hallar istisna olmaqla, əlverişli ticarət recimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallanna və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlannın dərəcələri iki dəfə artırılır.

İxrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onlann tətbiq olunduğu mallann siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimlənmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur və respublikamızın əlverişli ticarət recimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumlarının son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin olunur.

Göründüyü kimi respublikamızda gömrük tariflərinin hüquqi tənzimlənməsi və öhdəliklərin və məsuliyyətlərin bölüşdürülməsində əsasən qanunverici orqan (Milli Məclis), o cümlədən də icra strukturlarından Nazirlər Kabineti çıxış edir. Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir:

- *advalor* - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan;
- *spesifik* - mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan;
- *komhinə edilmiş* - hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

İdxal gömrük tanfı (malların idxalı zamanı gömrük rüsumu alınan malların sistemləşdirilmiş siyahısı) - xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin mərkəzi alətidir. O, (daxili vergi sistemi ilə birlikdə) ölkədə iqtisadi iqumi (qiymətləri, gəliri, müəssisələrin rentabelliyini, milli və'lyı nın vəziyyətini) tənzimləyir. Azərbaycan Respublikasında idxal tarifinin iimində «Gömrük tarifi haqqında Qanun» çıxış edir. Tarifin skiletini, yəni əmtəə siyahısını (nomenklaturasını), idxal məhsullarının gömrük dəyərinin müəyyənləş-dirilməsi metodları və rüsum tutulması, rüsumların tətbiqi. dəyişdirilməsi və götür-rülməsi mexanizmləri, malm mənşə ölkəsinin müəyyələş-dirilməsi qaydaları, icra hakimiyyəti orqanlarının hüquq və məsuliyyətləri və səlahiyyətləri məhz bu qanunda təsbit olunmuşdur. İdxal gömrük tarifinin fəal hissəsi kimi çıxış edən göm-rük rüsumlarının dərəcələri bir qayda olaraq və öz mahiyyəti etibarilə xarici mal-ların ölkəyə gətirilməsindən tutulan vergi hüququnu özündə əks etdirir.

Dünya təcrübəsi dəfələrlə sübut etmişdir ki, ixracatçıların gəlirlərinin bir hissəsini ixrac rüsumları vasitəsi ilə tutulması, bir qayda olaraq, malların

apanılması «tezliyini» və onun miqdannın aşağı düşməsi və ümumi nəticədə gövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Ona görə də əksər ölkələrdə ixracatçılardan ixrac rüsumlarının əvəzinə müəssisələrin, əsasən ixrac firmaların gəlirlərindən adi vergilər tutulur. Ağırlıq mərkəzinin ixracatçıların gömrük rüsumlarından adi gəlir vergisinə keçidi meyli rüsumtutulmada son illərin başlıca nailiyyəti kimi qəbul edilir.

Mallann ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallar mövsümi rüsumlar tətbiq olunur. Bu halda gömrük tarifində nozərdə tutulmuş gömrük rüsumları dərəcələri tətbiq olunmur. Mövsümi rüsumların qüvvədə olduğu müddət Azərbaycan qanunvericiliyində («Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» - Maddə 5.) ildə altı aydan çox ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraq və mənafeələrini qorumaq üçün idxal edilən maliara müvəqqəti olaraq aşağıdakı xüsusi növ rüsumlar tətbiq olunur:

- *xüsusi rüsumlar* - bu rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq olunur: 'mallar Azərbaycan Respublikası ərazisinə bu qəbildən olan mallann yerili istehsalçılara ziyan vuran və ziyan vura biləcək kəmiyyətdə və şərtlərlə gətirildiyi təqdirdə müdafiyyə tədbiri kimi; digər dövlətlərin 'və onların intifaqlarının Azərbaycanın mənafeələrinə toxunan ayrı-seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab təbiri kimi.

- * *antidempinq rüsumları* - idxal olunan mallann qiyməti Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirildiyi anda ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərindən xeyli aşağı olduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerili istehsalçılara ziyan verduqda və ya bu hal istisna edilmədikdə, Azərbaycan Respublikasında onların istehsalının təşkilinə və ya genişləndirilməsinə maneçilik törətdikdə tətbiqi edilir;

- *kompensasiya rüsumları* - Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən mallann istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və dolayı subsidiyalardan istifadə olunduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan

malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna edilmədikdə, Azərbaycan Respublikasında bu malların istehsalının təşkilinə və genişləndirilməsinə maneçilik törədildikdə tətbiq edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin, o cümlədən də keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin bazarları sənayecə inkişaf etmiş ölkələr üçün satış bazası, xüsusən də ucuz qiymətlərin dempinqinin asanlıqla ekspansiyasının tətbiqi imkanlarının geniş olduğu bir zamanda anti-dempinq rüsumlarının tətbiq edilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada malın gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi ticarət tərəfləri arasında baş verə biləcək ziddiyyətlərin aradan qalxmasında hüquqi «qalxan» rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir:

I. *Gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə.* Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri həmin mal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən gətirilən mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan sövdələşmə qiymətidir. Gömrük dəyəri müəyyən edilərkən sövdələşmə qiymətində nəzərə alınmayan aşağıdakı xərc maddələri bu zaman həmin qiymətə daxil edilir:

(a) malın hava və dəniz limanına, yaxın Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olduğu gillər hər hansı bir məntəqəyə gətirilməsi xərcləri;

(b) alıcının çəkdiyi xərclər;

(c) alıcı tərəfdən birbaşa və dolaylı yolla pulsuz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı üçün satılması ilə əlaqədar istifadə edilməsi üçün aşağı qiymətə təqdim olunmuş malların və xidmətlərin dəyərinin müvafiq hissəsi;

(d) intellektual mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi üçün alıcının birbaşa və dolaylı yolla sərf etməli olduğu lisenziyalaşdırma xərcləri və digər ödənişlər;

(e) Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən mallarm ifadə olunmasmdan, verilməsindən və ya təkrar satışmdan satıcının birbaşa, yaxm dolayı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsi.

II. *Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu ilə* - Bu üsuldan istifadə olunduqda malın gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üçün eyni mallann sövdələşmə qiyməti aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla əsas götürülür. Eyni mallar dedikdə, qiymətləndirilən mallar hər cür cəhətdən, o cümlədən aşağıdakı parametrlərə görə fərqlənməyən mallar başa düşülür:

- fiziki xüsusiyyətlərinə görə;
- keyfiyyətinə və bazardakı nüfuzuna görə;
- malın mənşə ölkəsinə görə;
- istehsalçısına görə.

Qeyd etmək lazımdır ki, eyni mallann sövdələşmə qiyməti gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün o vaxt əsas götürülür ki, bu mallar:

a) Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilmək üçün satılsın;

b) qiymətləndirilən mallann gətirilməsi ilə eyni bir vaxtda və ya 90 gündən artıq olmamaqla həmin vaxtdan əvvəl gətirilsin;

c) qiymətləndirilən mallarla eyni kommersion şərtləri ilə təxminən eyni miqdarda gətirilsin.

Əgər eyni mallar başqa miqdarda və ya başqa kommersion şərtləri ilə gətirilibsə, deklarant onlann qiymətlərində bu fərqlərə uyğun olaraq müvafiq düzəlişlər etməli və bunlarm əsaslı olduğunu gömrük orqanlan qarşısında sənədlərlə təsdiq etməlidir.

III. *Eynicinsli mallarm sövdələşmə qiyməti üsulu* - Malın gömriik dəyərini müəyyən etmək üçün eynicinsli mallann sövdələşmə qiyməti üsulu istifadə edildiyi halda, Gömrük tarifi haqqında qanunun maddələrində göstərilmiş şortlərə riayət edilməklə gətirilən mallarla eynicinsli mallann sövdələşmə qiyməti əsas götürülür. Bu zaman eynicinsli mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə görə eyni olmasa da, qiymətləndirilən mallarla eyni vəzifələri yerinə yetirən və kommersion baxımdan bir-birini əvəz edə

bilən mallar başa düşülür. Malların eynicinsli olması onların keyfiyyətinə, əmtəə nişanının olmasına, bazardakı nüfuzuna və mənşə ölkəsinə görə müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Gömrük tarifi haqqında Qanunun 19-cu maddəsinin və bu maddənin müddəalanna əsasən gömrük qiymətləndirilməsi üsullarından istifadə edildikdə:

(a) qiymətləndirilən mallarla eyni bir ölkədə istehsal olunmamış mallar onlarla eynivə ya eynicinsli hesab edilə bilməz;

(b) əgər malların layihələşdirilməsi, onların üzərində apanlan təcrübə-konstruktor, bədii-tərtibat, dizayn, eskiz və çertyoc işləri.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerinə yetirilibsə, belə mallar eyni və ya eynicinsli sayıla bilməz.

IV. *Dəyərin çıxılması üsulu* - Dəyərin çıxılması üsulu ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi qiymətləndirilən eyni və eynicinsli mallar Azərbaycan Respublikasının ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən satıldıqda tətbiq olunur. Dəyərin çıxılması üsulu ilə malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün mal vahidinin o qiyməti əsas götürülür ki, bu qiymətlə qiymətləndirilən malın gətirildiyi tarixdən 90 gündən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən eyni və eynicinsli malları ən böyük partiyası satıcı ilə qarşılıqlı asılılığı olmayan sövdələşmə iştirakçısına satılsın. Bu zaman mal vahidinin qiymətindən aşağıdakı xərc maddələri çıxılır:

Qiymətləndirilən eyni və eynicinsli malları gətirilmə anındakı vəziyyətdə satılması halları olmayıbsa, deklarantın xahişinə əsasən, sözügedən qanunun müddəalanna riayət etmək şərti ilə, emal mərhələsini keçmiş mal vahidinin qiymətindən istifadə etməklə əlavə dəyərə düzəliş edilməlidir.

V. *Dəyərin toplanması üsulu* - Gömrük dəyəri bu üsulla müəyyən edilərkən, malın aşağıdakılardan toplanması yolu ilə hesablanmış qiyməti əsas götürülür:

(a) materialların dəyəri və istehsalçı tərəfindən qiymətləndirilən mahnistehsal xərcləri;

(b) ixrac edən ölkədən eyni növlü malların Azərbaycan Respublikasına satışı üçün səciyyəvi olan ümumi xərclər, o cümlədən nəqliyyat, yüklənmə yerində sığorta xərcləri və s.;

(c) Azərbaycan Respublikasına belə malların göndərilməsi nəticəsində ixrac edənin əldə etdiyi mənfəət.

(b) VI. *Ehtiyat üsulu* - Ehtiyat üsulu tətbiq olunarkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı onun sərəncamında olan bütün qiymət məlumatlarını deklaranta təqdim edir.

İdxal gömrük tarifləri adətən aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

- birincisi, müxtəlif əmtələrin ölkəyə gətirilməsini differensial dərəcələrlə idxalın optimal mal strukturunun formalaşdırır;
- ikincisi, qiymətəmələgəlmə mexanizminin əsas tərkib hissəsi kimi müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin və o cümlədə də sosial vəziyyətə təsir göstərir;
- üçüncüsü, xarici rəqabətdən ciddi ziyan görə biləcək milli iqtisadiyyatın ayrı-ayn sahələrini qoruyur;
- dördüncüsü, fəal xarici ticarət siyasətini aparmağa imkan verir, milli əmətə bazarlarına daxil olma imkanlarını yaxşılaşdırmaq istiqamətində apanlan ticarət danışıqlarında ticarət tərəfdaşlarına təsir göstənmək imkanını yaradır, azad ticarət zonalının və gömrük ittifaqlarının formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır;
- beşincisi, ölkədə ixrac və idxal münasibətlərinin optimallaşdırılmasına zəmin yaradır, və ümumi nəticədə müsbət ticarət balansının əldə olunması üçün valyuta gəlirlərinin və xərclərinin nisbətinin optimallaşdırır.

Rüsumlann tutulmasından əldə edilən gəlirlər hesabına dövlət iqtisadiyyatın yenidənqurulması və struktur islahatlarının həyata keçirilməsi imkanlarından yaralana bilər.

İdxal gömrük tariflərinin yığılması ilk növbədə ölkənin dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinə xidmət edir və büdcənin gəlirlərinin artmasında müstəsna əhəmiyyət malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu günkü nailiyyətlərin əsasını ulu öndərimiz H.Əliyev qoymuşdur. 1993-1994-cü illərdə baş verən siyasi dəyişiklik həddən ağır sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmağa baza yaratdı. Bu vaxtdan başlayaraq bir çox iqtisadi problemlərin həlli üçün məqsədyönlü proqramlar həyata keçirilməyə başlandı. Nəticədə ÜDM-un illik artımı, büdcə daxilolmaları, o cümlədən də vergi daxilolmalarının artımı təmin olundu.

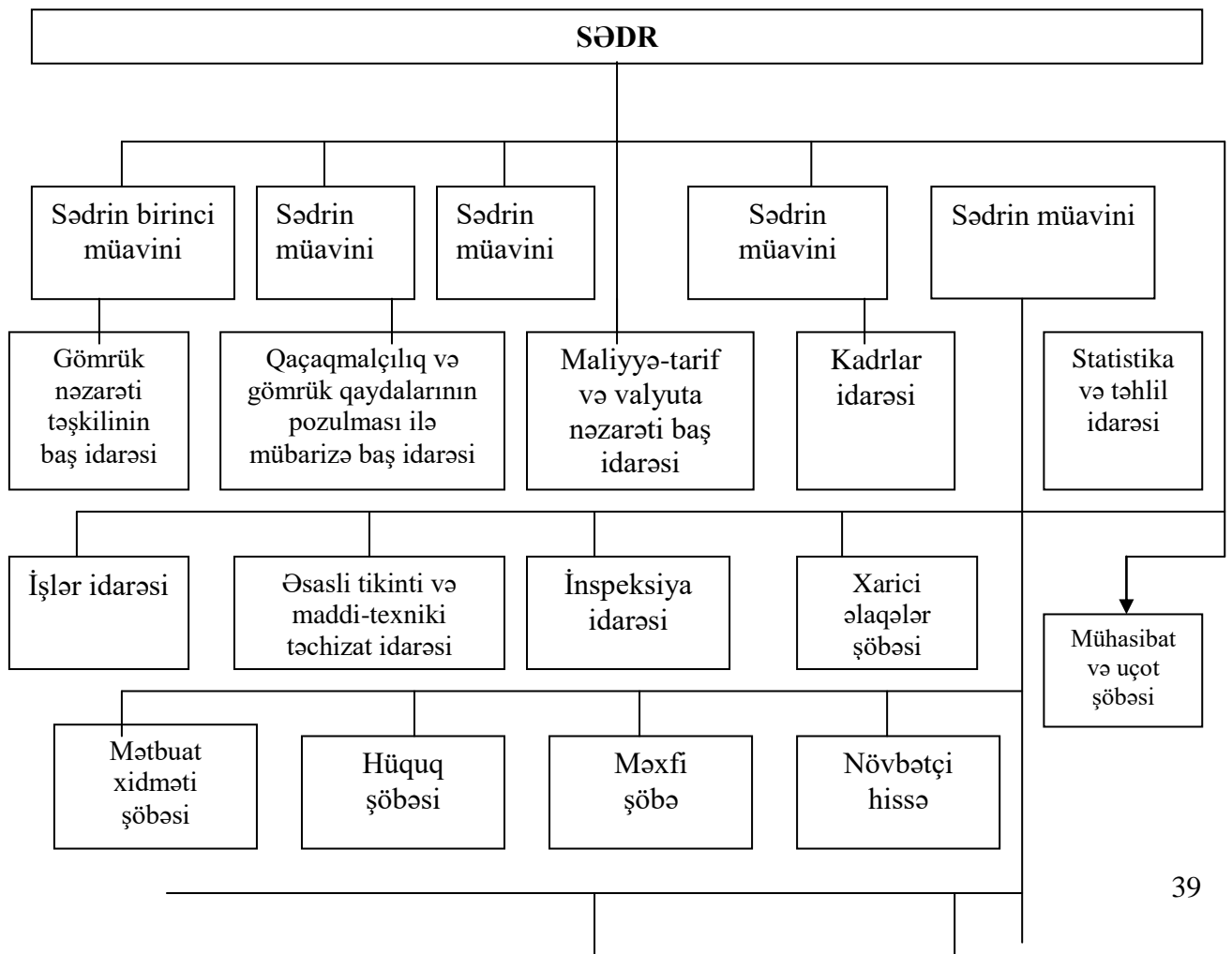
Əlverişli vergi mühitinin yaradılması məsələsi xarici investora rahat edən başlıca problemlərdəndir. Bu isə öz növbəsində ölkənin xarici tərəfdaşlarının ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması müstəvisində ən mühüm şərtləndir. Belə ki, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulması, o cümlədən də bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin, xüsusi ilə optimal gömrük-tarif recimlərinin müəyyən-ləşdirilməsində əhəmiyyətini hər zaman saxlayan iqtisadi artım və dayanıqlı iqtisadi inkişaf amilləri sırasına daxil edilə bilər. Xarici investorların vergi güzəşt və imtiyazlarından daha çox öz fəaliyyətlərini uzun müddətə proqnozlaşdırmağa imkan verən vergi sisteminin sabitliyi və təkamülünün müəyyənliyi maraqlandır. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyalara təşviq və qorunması, gəlirlərlə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, nəqliyyat daşımalarmı və kredit sazişlərinin ohatə edir.

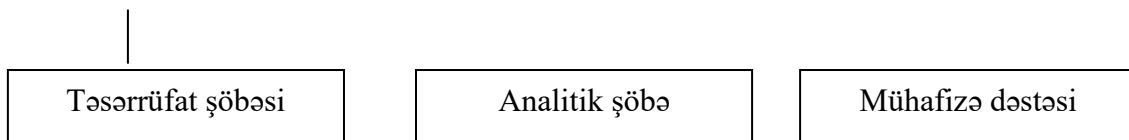
Zənnimizcə, ikiqat vergitutmanın bəzi ölkələrlə razılaşmış əsasda aradan qaldırılması ölkədə xarici iqtisadi fəaliyyət mühitinin formalaşması və inkişaf etməsində, o cümlədən də gömrük tarif tənzimlənməsinin

preferensil seçimlərinin edilməsində yaxın gələcək pozitivlərə ortalığı çıxacaqdır.

Məlum olduğu kimi rüsum öz mahiyyəti ilə proteksionizmin alətidir. O, ənənvi olaraq inkişaf etmiş, o cümlədən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə milli iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin müdafiəsi üçün istifadə olunur. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında Azərbaycan Respublikasının nazirlər Kabinetinin son illərdə qəbul etdiyi qərarlar respublikada «Gömrük məcəlləsi»nə və «Gömrük tarifi haqqında» Qanuna uyğun olaraq gömrük tariflərinin me-xanizminin daha da təkmilləşdirilməsi yolu ilə xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin, ölkədə rəqabətə davamlı məhsulların istehsalının inkişafı üçün lazımi şəraitin yaradılması və daxili bazarın qorunması məqsədini öz qarşıma qoyur və ümumiyyətlə ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin mexnizmi kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikası dövlət gömrük komitəsinin strukturu





2.2. İdarəetmə prosesində gömrük orqanlarının rolu

Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat şəraitində istehsal sferaları ilə xidmət sferalarını asanlıqla müəyyən etmək və bir-birindən ayırmaq mümkün idi. Lakin son dövrlərdə yeni informasiya texnologiyalarının qeyd edilən inkişaf meyilləri bu sahədəki ənənəvi təsəvvürləri dəyişdirir. İndi bir sıra məhsul və xidmət növlərini bir-birindən ciddi şəkildə ayırmaq xeyli mürəkkəbləşir.

Konvergeniya prosesinin başlıca nəticələrindən biri yeni informasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin (firmaların) digər şirkətlərlə birləşməsində özünü göstərməsidir. Artıq ayrılıqda fəaliyyət göstərən hər hansı bir şirkət artmaqda olan rəqabətə onların davam gətirə bilməməsinə və müflisləşməsinə səbəb olur.

Yeni informasiya texnologiyaları və məhsulları sahəsində marketinq təcrübəsi göstərir ki, ümumi təyinatlı vasitələrdən xüsusi təyinatlı vasitələrə keçilir. Bu da öz növbəsində gömrük orqanlarında yeni informasiya texnologiyaları və məhsulları yaradılması sahəsində zəruri elmi-tədqiqat və təcrübə-sınaq işlərinin aparılması üçün yüksək ixtisaslı kadrların bu işə cəlb olunmasını, mütərəqqi üsul və vasitələrin tətbiqini tələb edir. Ona görə də həmin firmalar informasiya məhsullarının yaradılması sahəsində həm şaquli, həm də üfqi əlaqələrin qurulması üçün özlərinə əməkdaşlıq axtarmaq məcburiyyətində qalırlar. Yalnız bu cür əməkdaşlıq sayəsində yeni informasiya texnologiyalarının işlənib hazırlanması və informasiya məhsullarının yaradılması prosesində onların məlumat bazalarından, proqram-texniki vasitələrindən və məlumatların işlənməsinin tətbiqi-təyinatlı vasitələrindən istifadə mümkün olur.

Qlobal proses kimi cəmiyyətin informasiyalaşdırılması gömrük orqanları sistemində yeni informasiya texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi mərhələlərlə həll edilməsi nəzərdə tutulan bir sıra vacib problemləri özündə birləşdirir:

- gömrük fəaliyyətində informasiya məhsullarının əmtəə kimi fəaliyyət göstərməsini təmin edə bilən hüquqi-normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması;
- informasiyanın təqdim edilmə formaları, işlənməsi və ötürülməsi üsullarını reqlamentləşdirən və dünya standartlarına uyğun gələn baza standartlarının yaradılması;
- kompüter texnikası sahəsində gömrük əməkdaşlarının biliyinin və informasiya mədəniyyətinin yüksəldilməsi, gömrük fəaliyyətində çalışan kadrların ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması prosesinin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi, bu məqsədlə beynəlxalq (qabaqcıl) tədris mərkəzlərinin təcrübəsindən geniş istifadənin təmin olunması;
- respublika gömrük fəaliyyətində informasiya infrastrukturunun əsas komponentlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi (məlumatların ötürülməsinin vahid sistemi, məlumat bazaları sistemi, avtomat rabitə və telekommunikasiya vasitələri sistemi, beynəlxalq informasiya sistemlərinə qoşulma və s.)
- beynəlxalq əmək bölküsündə iştirak edən informasiya məhsulları (xidmətləri) bazarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;
- gömrük sistemində rəqabət qabiliyyətli intellektual informasiya məhsullarının istehsalının təşkil edilməsi;
- gömrük fəaliyyətində süni intellekt sistemlərinin yaradılması sahəsində fundamental elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi;
- Respublika gömrük fəaliyyətində kağızsız informasiya texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi.

Gömrük fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının daha perspektivli istiqamətləri kimi kağızsız informasiya texnologiyalarının və süni intellekt sistemlərinin yaradılması problemlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Sənəd dövriyyəsinin avtomatlaşdırılmasının inkişafı meylləri nəzərdən keçirilərkən qeyd etmək lazımdır ki, elektron sənədləri kağız sənədlərini

bütövlükdə və tamamilə əvəz edə bilməz. Lakin onlar informasiya mübadiləsi və sənəd dövriyyəsinin daha əlverişli və etibarlı vasitələridir. Elektron sənədləri texnologiyasından biznes sahələrində gömrük fəaliyyətində, xüsusilə bankların fəaliyyətində, sığorta və maliyyə işlərində, habelə nəşriyyat və reklam işlərində geniş istifadə edilir. Bu cür texnologiyaların tətbiqi formaların inventarizasiya edilməsinə, poçt-rabitə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xeyli ixtisar edilməsinə, müştərilərə xidmətin sürətinin daha da artırılmasına və göstərilən xidmətin dəyərinin aşağı salınmasına şərait yaradır. Gömrük orqanlarında istifadəçinin baxımından sənədlərin idarə edilməsi sisteminin alınması və tətbiqi o qədər də sadə məsələ deyildir. Ona görə də bəzi mütəxəssislər qeyd edirlər ki, artıq təsvirlərin işlənməsi, simvolların optik dərk edilməsi, sənədlərin nəzərdən keçirilməsi, elektron-kitabxana xidmətinin göstərilməsi və mətnlərin axtarışı kimi texnologiyaları özündə birləşdirən sənədlərin idarə edilməsi sistemləri meydana gəlməkdədir.

Buna sənəd dövriyyəsinin inteqrasiya edilmiş tətbiqi proqram məhsullarını, habelə kağız sənədlərin sürətlərinin elektron işlənməsinin proqram-apparat kompleksini misal göstərmək olar.

Sənədlərin idarə edilməsinin elektron sistemlərinin daha perspektivli inkişaf istiqaməti ofis (müəssisə) sistemlərinin beynəlxalq informasiya sistemləri (internet, dünya gömrük təşkilatının və s.) ilə birləşdirilməsidir. Bu zaman tamamilə kağızsız informasiya texnologiyasına keçilməsi mümkün olur və uzaq məsafələrdən sənədlərə müraciət təmin edilir. Sənədlərin idarə edilməsinin elektron sistemləri müştərilərin proqram təminatına əlavə xərclərini aradan qaldırır və xeyli vəsaitə qənaət edir.

İnformasiya texnologiyalarının və kompüter sistemlərinin digər perspektiv inkişaf istiqaməti bilavasitə insanın intellektual fəaliyyətini əhatə edə bilən süni intellekt sisteminin yaradılmasıdır.

Süni intellekt-informatika elminin xüsusi bir bölməsi olmaqla, ənənəvi qaydada insan fəaliyyətinin yaradıcılıq və intellektual hesab edilən məsələlərinin

qoyuluşu və həllinin aparat və proqram modelləşdirilməsi ilə bağlı olan problemləri öyrənir.

Müasir intellektual informasiya texnologiyaları süni intellekt sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərə əsaslanan informasiyanın işlənməsi və məsələlərin hesablayıcı maşınların köməyi ilə həll edilməsi texnologiyalarından ibarətdir. Süni intellekt sahəsində aparılan tədqiqatların nəticələri konkret fəaliyyət sferasına aid olan, yaradıcı hesab edilən, onların haqqındakı biliklər intellektual sistemin yaddaşında saxlanılan məsələləri həll etmək qabiliyyətinə malik intellektual sistemlərdə istifadə olunur.

Keçən əsrin axırlarından etibarən süni intellektin praktiki əlavələrinin yaradılmasında güclü sıçrayış baş verdi. Belə ki, düşüncənin universal alqoritminin axtarışının yerinə mütəxəssis-ekspertlərin konkret biliklərinin modelləşdirilməsi ideyası meydana gəldi. ABŞ-da biliklərə əsaslanan ilk kommersiya sistemləri yaradıldı. İntellektual məsələlərin həllində, yeni biliklərin təqdim olunması və istifadəsində yeni yanaşma formalaşdı.

Gömrük fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının perspektiv inkişafında süni intellekt sistemlərinin yaradılması problemi üzrə yeniliklər formalaşmaqda davam edir. Burada intellektual hesab edilən məsələlərin qoyuluşu və həllinin aparat və proqram modelləşdirilməsi ilə bağlı olan problemlərin öyrənilməsi fikir verilməlidir. Bu baxımdan tədqiqat işində informasiya texnologiyalarının gələcək inkişafının proqram komplekslərinin aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- proqram komplekslərinin fəaliyyət imkanlarının genişləndirilməsi. Burada idarəetmənin ehtiyacları üçün yeni məsələlərin həlli və göstəricilər sisteminin genişləndirilməsi reallaşdırılır;
- təhlil və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi məqsədləri üçün Web – texnologiyalarından istifadə edilməsi. Bu istiqamət nəinki DGK çərçivəsində eləcə də Dövlət strukturlarının və digər Dövlət təşkilatlarının aqreqatlaşdırılmış gömrük informasiyasına müraciətlərinin təşkili üçün tətbiq oluna bilər;

- yüksək səviyyəli əlavələrin işlənilib hazırlanması. Program komplekslərinin istifadəçi interfeysi standart vasitələrdən istifadə etməklə reallaşdırılır və Windows –interfeysinin təşkilinin ümumi qaydaları ilə tanış olan istifadəçilər üçün nəzərdə tutulur. Bununla belə idarəetmənin yüksək səviyyəli rəhbərləri üçün standart vasitələrin köməyi ilə istifadəçi interfeysinin təşkilinin maksimum sadələşdirilmiş xüsusi əlavələrinin işlənilib hazırlanması məqsədəuyğun sayılır;

- aqreqatlaşdırılmış məlumatlar bazasının imkanlarının təhlilindən və işlənmə vaxtının və məlumatların həcminin ixtisar edilməsində komplekslərin optimallaşdırılması;

- komplekslərin yayılması məsələlərinin həlli. İdarəetmə məsələlərinin həlli zamanı Dövlət Gömrük Komitəsi (yuxarı səviyyə) səviyyəsində yaradılmış məlumatlar Vitrinindən regionlar səviyyəsində də istifadə olunması təklif olunur. Bu cür yanaşmanı təmin etmək üçün ilk

növbədə sürətli məlumat ötürən kanallarının olması vacibdir. Avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin telekommunikasiya mühitində hazırda məhz bu sahə daha çox inkişaf etmişdir. Təklif edilən bu yanaşma əvvəllər nəzərdə tutulmuş regionlar üzrə Məlumatlar Vitrinin yaradılması ilə müqayisədə aşağıdakı üstünlüklərə malikdir;

- Məlumatlar Vitrinindən mərkəzləşdirilmiş formada istifadə edilməsi;
- Mərkəzləşdirilmiş formada Məlumatlar Vitrininin məqsədli məlumatlar bazası yaddaş resurslarının xeyli azaldılması üçün əlverişli şərait yaradır.

Məlumatlar bazasının təşkilinə belə yanaşma regionlar səviyyəsində idarəetmə məqsədlərinin ixtisaslaşdırılmış Məlumatlar Vitrinin yaradılması ideyasını heç də inkar etmir. Bununla belə regional məlumatlar Vitrininin layihələşdirilməsi haqqında qərar qəbul edilən zaman informasiya artıqlığının bütün səviyyələrdə ləğv edilməsi üçün məlumatların tərkibinin dərinədən təhlil edilməsi zəruridir.

Gömrük orqanlarında informasiya texnologiyaları və məlumatlar bazalarının təşkilində mümkün ola bilən subyektiv xarakterli problemi də almaq lazımdır.

Gömrük orqanları fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi zamanı həm obyektiv və həm də subyektiv amillərin nəzərə alınması vacib sayılır. Yalnız belə bir şəraitdə mütərəqqi iqtisadi-riyazi metodların və müasir kompüter texnologiyası və kommunikasiya vasitələrinin tətbiqi idarəetmə sisteminin gələcək inkişafının təkmilləşdirilməsi üçün yeni imkanlar açır.

Müasir şəraitdə Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar proseslərin idarə edilməsinin avtomatlaşdırılması üçün VAİS-in yaradılması məqsədəuyğundur.

Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin yaradılacaq VAİS-in əsas təyinatı dövlətin vahid gömrük siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin, gömrük orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarət olmalıdır.

VAİS gömrük xidmətinin əsas informasiya texnologiyalarının reallaşdırılması aləti kimi qəbul edilir. VAİS-in inkişafı dedikdə müasir proqram-texniki kompleksə əsaslanan yeni informasiya texnologiyalarının sahədə mərhələli işlənilib hazırlanması və tətbiqi nəzərdə tutulmalıdır.

Qeyd olunanları nəzərə almaqla yaradılacaq DGK VAİS-in funksiyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- güzgülü gömrük statistikasını həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikası DGK-nın bölmələrini və hökumət orqanların zəruri informasiya ilə təmin etmək;
- bütün səviyyələrdə gömrük orqanlarının idarə olunmasının təşkilati-iqtisadi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- mallar üçün gömrük sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinin avtomatlaşdırılması;
- sərhəddən keçən sərnişinlərin yüklərinə gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- gömrük ödənişlərinin mərkəzləşdirilmiş həyata keçirilməsi və nəzarətin təmin edilməsi;

- qaçaqmalçılığa və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizəyə informasiya dəstəyi;
- qeyri-tarif tənzimlənməsinin, lisenziya və kvotalara riayət edilməsinin metodları və vasitələrinin təkmilləşdirilməsi;
- valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi məqsədilə xarici iqtisadi fəaliyyətə gömrük-bank nəzarətinin informasiya texnologiyalarının yaradılması və s.

İnkişaf prosesində Azərbaycanın gömrük xidmətinin VAİS-i gömrük postundan mərkəzi aparata qədər bütün səviyyələrdə gömrük informasiya texnologiyalarının reallaşdırılmasının nadir alətinə çevrilməlidir. Belə bir şəraitdə Azərbaycan DGK VAİS-in yaradılması, onun inkişaf etdirilməsi və modernləşdirilməsi əsasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləyicisi kimi gömrük siyasətinin rolunun dönmədən yüksəldilməsi prosesinin kompleks proqramı olacaq. Artıq inkişaf etmiş bir çox xarici ölkələrdə (məsələn, ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Rusiya Federasiyası və s.) belə bir sistem yaradılmışdır.

Respublikanın gömrük fəaliyyətinin idarə edilməsində informasiya texnologiyalarından daha səmərəli istifadə edilməsi üçün VAİS-in yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan DGK yanında bu sistemin mərhələlərlə işlənilib hazırlanması proqramının reallaşdırılması üzrə işlərin təşkili üçün Baş Elmi – informasiya hesablama (BEİHB) yaradılması zəruri hesab edilməlidir. Əlbəttə, təşkilati problemlərin həlli reallıqlar nəzərə alınmaq həyata keçirilə bilər.

Yaradılacaq VAİS-in xüsusiyyəti ondan ibarət olmalıdır ki, sənəd dövriyyəsinə görə fərqli gömrük müəssisələri informasiya təminatına yönəlməlidir. Azərbaycan gömrük orqanlarında sənəd dövriyyəsinin və ilkin informasiyanın həcmində əsas yeri yük gömrük bəyannamələri (YGB) tutur. Ölkənin gömrük orqanlarına daxil olan YGB-nin aylıq miqdarı müxtəlif intervallarda dəyişə bilər.

VAİS-in yaradılması məqsədləri. VAİS-in yaradılmasında əsas məqsəd müasir-proqram-texniki vasitələrə əsaslanan mövcud gömrük informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi və yenilərinin yaradılması və inkişafını təmin

etməkdir. Respublika VAİS-in ilkin növbəsi gömrük orqanlarının bütün səviyyələrdə (gömrük postları və gömrük qeydiyyatı şöbələrindən tutmuş Respublika DGK mərkəzi aparatına qədər) fəaliyyətini təmin edən əsas informasiya – gömrük texnologiyalarını reallaşdırmalıdır.

VAİS-in kompüter texnikasının və proqram təminatının tətbiq olunduğu birinci növbəsi DGK-nın mərkəzi aparatında qarşıya çıxan problemlərin həllinə yönəlməlidir. Avtomatlaşdırma yuxarıdan aşağı istiqamətdə tərtib olunmalıdır. Nəticədə respublikanın gömrük orqanlarında kompleks avtomatlaşdırmaya başlamağa, ayrı-ayrı avtomatlaşdırılmış iş yerlərindən inteqrasiya olunmuş sistemlərə və gömrük informasiya texnologiyalarının avtomatlaşdırılmasına keçməyə imkan verən güclü texniki potensial yaradılmalıdır.

VAİS-in ikinci növbəsi mövcud avtomatlaşdırılmış sistemin yeni proqram-texniki və texnoloji əsasda inkişafının məntiqi nəticəsi olmalıdır. Yeni proqram-texniki bazis dedikdə müasir güclü hesablama texnikası və telekommunikasiya vasitələri ilə yanaşı, həmçinin mütərəqqi ümumsistem proqram vasitələri, o cümlədən : Windows, Unix əməliyyat sistemləri, Windows, Noull şəbəkə əməliyyat sistemləri, ORACLE məlumat bazalarını idarəetmə sistemi, ORACLE CASE kompleksinə daxil olan layihələndirmə sistemi başa düşülməlidir.

Yeni proqram texniki platformanın tətbiqi aşağıdakı imkanları açmalıdır:

- avtomatlaşdırılan məsələlərin dairəsinin genişləndirilməsi;
- sistemin fəaliyyət etibarlığının yüksəldilməsi;
- informasiyanın sanksiyalaşdırılmamış müraciətlərdən mühafizəsinin səmərəli elementlərinin tətbiqi.

Bununla əlaqədar VAİS-in ikinci növbəsinin yaradılması zamanı həll ediləcək əsas məsələlərdən biri mövcud və yeni yaradılan (moderiləşdirilən) tətbiqi və ümumsistem proqram vasitələrinin varisliyi və birgəliyinin təmin edilməsidir.

Azərbaycan DGK VAİS-in yaradılması və inkişafının yuxarıda formalaşdırılmış məqsədləri aşağıdakıların hesabına əldə edilməsi nəzərdə tutulur:

- kompüter, telekommunikasiya texnikası və informasiya texnologiyası sahəsində son nailiyyətlər bazasında VAİS-in inkişafı və aparat-proqram platformasının təkmilləşdirilməsi;
- elektron poçtdan istifadə əsasında gömrük orqanları üçün vahid informasiya məkanının yaradılması;
- gömrük əməliyyatları, texnologiyaları, normativ baza və sənədlərin formalaşması və standartlaşdırılması;
- gömrük qiymətləndirilməsi və malların seçilməsinin obyektiv parametrlərinin işləyib hazırlanması və tətbiqi;
- malların rəsmiləşdirilməsi və nəzərdən keçirilməsi proseslərinin bir-birindən ayrılması;
- uzun müddətli nəzarət tələb edilən əməliyyatlarda mallara nəzarət və onların izlənməsi sisteminin yaradılması;
- işçi heyətinin yorucu əməliyyatlarla yüklənməsi səviyyəsinin aşağı salınması;
- müştərilərə xidmətin fasiləsizliyinə zəmanət və onların gömrük orqanları ilə əlaqələrində rahatlığın artırılması.

VAİS-in ikinci növbəsinin qiymətləndirilməsində əsas meyarlar kimi aşağıdakılar qəbul edilməlidir:

- gömrük statistikasının dürüstlüyünün yüksəldilməsi;
- dövlət büdcəsinə gömrük ödənişlərin tamlığı;
- gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsinə məsrəflərin azaldılması;
- gömrük xidməti məsələlərinin həlli operativliyinin yüksəldilməsi;
- informasiya-axtarış, hesablama və analitik işlərə vaxt və maliyyə məsrəflərinin ixtisar edilməsi;
- normativ-hüquqi bazanın dəyişməsi halında sistemin sabitləşdirilməsi vaxtının minimumlaşdırılması;

VAİS-ə qoyulan tələblər. Respublika DGK VAİS-nin yaradılması və tətbiqi qarşılıqlı şəkildə bir-birini zənginləşdirərək inkişaf edən iki strukturun vəhdətini

təmin edən prosesdir: ölkənin gömrük orqanlarının idarəetmə sisteminin strukturu və idarəetmənin yeni informasiya texnologiyalarının reallaşmasını təmin edən informasiya texnoloji strukturu. Odur ki, VAİS-in inkişafı Azərbaycanda səmərəli gömrük nəzarətinin dövlət sisteminin formalaşması məqsədləri və inkişafının ümumi vəzifələrinə tabe edilir. Bunun üçün sistem bir sıra tələblərə cavab verməlidir.

Azərbaycan DGK VAİS-in işlənilib hazırlanması və tətbiqi dövlətin iqtisadi siyasət aləti kimi gömrük xidmətinin rolunu artıracaqdır. Bu gömrük nəzarəti vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı həll ediləcək məsələlərin sayını artıracaq və VAİS-in fəaliyyətinə qoyulan spesifik tələbləri şərtləndirər.

Azərbaycanda gömrük xidmətinin inkişafı VAİS-inə yeni tələblər qoyur. Onlara aiddir:

- operativ informasiya mübadiləsini təmin edən, müasir proqram orqanlarının vahid informasiya mənanı yaratmaq;
- gömrük orqanların dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları ilə (Daxili işlər nazirliyi, prokurorluq vergi orqanları və s.), banklar, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında səmərəli informasiya əlaqələrinin yaradılması;
- əməkdaşların analitik funksiyalarını artırmaq, yorucu əməliyyatları minimumlaşdırmaq;
- hesabatların hazırlanmasına, uçotun aparılmasına və s. əmək sərfinin azaldılması;
- gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin səmərəliliyini yüksəltmək və vaxt sərfini azaltmaq;
- işlədilən informasiyanın həcmnin daim artması və vaxt sərfinin azalması şəraitində VAİS-in proqram-texniki kompleksinin sabit fəaliyyətinin təminatı.

Azərbaycan DGK üzrə layihələşdiriləcək VAİS-in gömrük xidmətinin bütün dörd təşkilat səviyyəsini əhatə etməlidir:

- Azərbaycan DGK səviyyəsi;

- Regional gömrük idarələri səviyyəsi;
- Gömrük səviyyəsi;
- Gömrük məntəqələri səviyyəsi.

VAİS-in əsas komponentləri struktur baxımından bölünür: məsələlər; məsələlər kompleksi; avtomatlaşdırılmış iş yerləri; məlumat bazalarının avtomatlaşdırılmış istifadəsi və dəstəklənməsi; gömrük fəaliyyətinin funksional baxımdan tam və bitkin texnoloji proseslərini reallaşdıran avtomatlaşdırılan sistemlər.

VAİS-in etibarlılığına tələblər. Sistemə qoyulan tələblərin mühüm komponenti etibarlılıqdır.

Azərbaycan DGK VAİS-in işinin bütövlükdə və avtomatlaşdırılan hər bir funksiya üzrə etibarlılığı aşağıdakıların hesabına təmin etmək olar:

- sistemin dayanaqlı fəaliyyətini pozan və ya ona mane olan situasiyalarda informasiya sistemini dəstəkləyən proqram vasitələri və təşkilati təminatın yüksək texnoloji səviyyəsi;
- istifadə olunan texniki vasitələrin etibarlılığı;
- məlumatların mühafizəsinin etibarlılığı;
- sistem və tətbiqi proqram vasitələrinin etibarlılığı;
- VAİS-in xidmət heyətinin ixtisas və təşkilatı səviyyəsi;
- Müasir metodlardan və diaqnostika vasitələrindən istifadə, texniki xidmətin təşkili.

Sistemin hər bir komponenti üzrə etibarlılıq meyarı ayrı-ayrılıqda müəyyən olunmalıdır. Sistemin yaradılması və istismarında təhlükəsizlik tələblərinin əhəmiyyəti böyükdür. Bu tədbirlər istifadə, yanğına qarşı, iqlim, səs və sairəyə qoyulan sanitariya normalara riayət olunmasına yönəlməlidir. Sistemin yerləşdirilməsi və istifadəsində ergonomik və texniki estetik tələblərə riayət olunmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Sistemin fasiləsiz fəaliyyəti üçün onun xarici mühitin təsirindən mühafizə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

VAİS-in texniki vəsaitlər kompleksinin (TVK) elektrik və maqnit sahələrinin təsirindən qidalanma şəbəkəsindən irəli gələn kənarlaşmalardan səmərəli-mühafizə üçün zəruri tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır. Sistem o halda öz funksiyalarını icra edə bilər ki, düzgün istismar edilsin, vaxtında texniki xidmət göstərsin və təmir həyata keçirilsin.

Respublika DGK VAİS-in texniki vəsaitlərinə xidmətin növləri və dövriliyi istismar üzrə sənədləşmədə öz əksini tapmalıdır. İşçi heyəti zəruri peşə səviyyəsinə və bu səviyyəni təsbit edən müvafiq sənədə malik olmalıdır.

Standartlaşma və unifikasiyaya qoyulan tələblər.

Azərbaycan DGK VAİS-də standartlaşma və unifikasiya üçün aşağıdakı tələblərə riayət olunmalıdır:

- VAİS-in komplektləşdirilməsi üçün sənədləşdirilmiş interfeysin təminatı;
- VAİS-in komponentlərinin tipikləşdirilməsi və quruluşunun blokluğunun (modulluğunun) təmin edilməsi;
- VAİS-in xarici istifadəçilərlə informasiya mübadiləsinin təşkili üçün qarşılıqlı fəaliyyət texnologiyasının dəqiq şərhinə, məlumatların formatına, qəbul-reqlamentinə ötürülməsi, emalı və s. əsaslanan açıq interfeysdən istifadə;
- Məlumatların işlənməsinin maksimal inteqrasiyasının təminatı;
- Məlumatlar bazasının işlənməsi üçün proqram təminatının standart yığımı;
- Əməliyyat sistemləri və şəbəkə əməliyyat sistemlərinin standart yığımı;
- Beynəlxalq, dövlət, sahələr arası və sahə təsnifləşdiriciləri və arayış kitabları.

VAİS-in yaradılması zamanı sifarişçi tərəfindən aşağıdakılar unifikasiya edilməlidir:

- gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin texnoloji proseslərinin sxemi;
- kodlaşdırma sistemləri və obyektlərin təsnifatı;
- tətbiq sahəsinin termin, anlayış və təriflər;
- sənəd formaları, onların tərtibi qaydaları və nəzarət.

Sanksiyalaşdırılmamış müraciətdən informasiyanın mühafizəsi qoyulan tələblər.

Sanksiyalaşdırılmamış müraciətlərdən informasiyanın etibarlı mühafizəsi üçün bütün dövlət orqanları üçün tipik olan prinsip və metodlardan istifadəni nəzərdə tutur. Deyilənlərə aşağıdakılar aid edilir:

- istifadəçilər tərəfindən müraciətlərin reqlamentləşdirilməsi məqsədilə fayl və qovluqların atributlarının idarə edilməsi;
- müraciət olunan məlumatlara müraciətin qeydiyyatı;
- mühafizə olunan məlumatların istifadəsi üzərində nəzarət və s.

Beləliklə, Respublika DGK VAİS-in yaradılması zamanı qeyd olunanlara bərabər VAİS təminat hissəsindən istifadə etməklə, onun hər bir altsisteminin xarakterik xüsusiyyətləri açıqlanmalı və sistemdə tutduğu mövqeyi aydınlaşdırılmasıdır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK İŞİ VƏ İDARƏ EDİLMƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

3.1. Gömrük nəzarəti və onun müasir texniki vasitələri

İqtisadiyyatın inkişafının indiki mərhələsində fərdi kompüter şəbəkələrinin təşkil edilməsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu zaman çox saylı istifadəçilər üçün vahid informasiya mühiti yaradılmış olur.

Gömrük fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının gələcək təkmilləşdirilməsi informasiya sistemlərinin, kompüter texnikası və kommunikasiya vasitələrinin inkişaf meylləri ilə, habelə süni intellekt vasitələrinin yaradılması və tətbiqi ilə bağlıdır.

Müasir avtomatlaşdırılmış sistemlər mürəkkəb insan-maşın sistemləridir və onlarda informasiyanın fərdi kompüterlərdə işlənməsi insan-operatorun əlaqələndiricə fəaliyyəti ilə birləşir. Bu zaman, bir qayda olaraq, insanın üzərinə kifayət qədər mürəkkəb və hələlək formalizə edilməsi mümkün olmayan məsələlər düşür. Məsələn, problemin qoyuluşu, qeyri-tam informasiya və qeyri-müəyyənlik şəraitində qərarların qəbul edilməsi, informasiyanın işlənməsinə nəzarət edilməsi. Ona görə də gömrük fəaliyyətində kompüter texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi qeyd olunan məsələlərin vaxtında düzgün həllini tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə xidmətinin inkişafı əsasən informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemində informasiya texnologiyası sahəsində aparılan işlər demək olar ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) İnkişaf Proqramının köməyi ilə öz bəhrəsini verir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemində bir neçə peşə istiqamətində işlər aparılır. Onlardan ən əhəmiyyətlisi vahid informasiya şəbəkəsinin yaradılmasıdır. Bununla yanaşı layihədə iki avtomatlaşdırılmış sistemin yaradılması, gender tədqiqatlarının aparılması və gömrük əməkdaşlarının peşəkarlığının artırılması və onların ingilis dilinin mənimsəməsini təşkil etmək nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda Respublikada bir çox gömrük orqanları “On-Line” rejimində işləyirlər. Cari ildə Naxçıvan MR Gömrük Komitəsi, onun Culfa və Sədərək gömrükxanası, Şahmaxı postu bu rejimdə Dövlət Gömrük Komitəsinə

birləşib. Eləcə də bu il Aksiz gömrük postunda, Sumqayıt gömrükxanasında, Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsində də “On-Line” rejimi tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, qaçaqmalçılıqla mübarizəni təşkil etmək məqsədilə bu il gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqpozmaların uçotu və nəzarəti avtomatlaşdırılmış sistemin texniki bazası, proqram təminatı yaradılıb və yerli gömrük orqanlarında tətbiq olunur. 2003-cü ilin əvvəlindən şəbəkə vasitəsilə informasiyanın operativ surətdə mərkəzə göndərilməsi prosesinə başlanmışdır. Göstərilən bu sistem çərçivəsində «Risk» menecmentinin aparılması vacib məsələlərdən biri kimi zəruri hesab edilməlidir. Riskin lüğəti mənası – təhlükə, qorxu, xətər, cürət, cəsərət, təfəkkül, zərər, ziyan, məsuliyyəti (cavabdehliyi) öz öhdəsinə götürərək iş görmək və s. ibarətdir.

Gömrük sistemində risk yaradan meyarlar (deklarantın qeyri məntiqi öz profillərinin dəyişməsi; idxal və ixrac olunan malların keyfiyyəti, miqdarı və qiymətinin kəskin şəkildə dəyişməsi; güzgülü statistikanın nəticələri; aksizli mallara nəzarətin nəticəsində əmələ gəlmiş amillər; həqiqi məlumatın əvəzinə düzgün informasiyanın verilməsi; saxta informasiyaların təqdim edilməsi; saxta alıcı və ya saxta satışı halları; yüklərin gətirilməsi; deklarantın şübhəli siyahıda mövcudluğu; deklarant tərəfindən müəyyən müddət ərzində yol verilmiş qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması halları; ictimai qəzetlərdə nəşr olunmuş məqalələr) vardır.

Risk elementləri konkret mallar, nəqliyyat vasitələri və dövlətlər ola bilər. Göstərilən bu elementləri müəyyən etmək məqsədilə sistemdə cinayət xarakterli və hüquqpozma faktları üzrə məlumat bazası yaradılır. Həmin məlumat bazası əsasında müəyyən olunur ki, konkret ölkədən respublikamıza qaçaqmalçılıq yolu ilə hansı mallar daxil olur. Bu məlumatı bizə statistika verir. Bu bazanın əsasında araşdırmalar nəticəsində müəyyən edirik ki, qaçaqmalçılıq mallarının əksəriyyəti hansı ölkədən, hansı nəqliyyat növləri vasitəsilə, hansı gizlətmə yolu ilə respublikamıza daxil olur. Bu faktiki olaraq risk menecmentinin mərhələlərini göstərir. Lazımi məlumatları əldə edəndən sonra təbii ki, yerli gömrük orqanlarına müvafiq təlimat verilir ki, konkret mallar üzərində hansı axtarışları aparmaq

məsləhətdir. Bu risk menecmentinin bir istiqamətidir. Digər tərəfdən yada salmaq lazımdır ki, gömrük rəsmiləşdirmə və nəzarət avtomatlaşdırılmış sisteminin layihələşdirilməsi artıq tamamlandı. Həmin sistemin konsepsiyası, onun funksiyaları və yük gömrük bəyannamələrində göstərilən informasiyaya nəzarətin elektron üsulları müəyyən olunub. Yəni rəsmiləşdirmə vaxtı nəzarət gömrük orqanlarının şöbələri tərəfindən kompüter vasitəsilə aparılacaq. Bu nəzarəti yük, maliyyə – tarif və statistika şöbələri aparırlar. Artıq hər bir şöbə üçün elektron nəzarət üsulları müəyyən olunub və hazırda onların proqram təminatının yaradılması istiqamətində iş aparılır.

Bu sistemin müsbət xüsusiyyəti ilk növbədə gömrük brokeri tərəfindən rəsmiləşdirmə vaxtı yük gömrük bəyannaməsi bir dəfə kompüterə daxil olunmasıdır. Hazırda bu iki dəfə təşkil olunur. Bir dəfə gömrük brokeri, ikinci dəfə isə statistika şöbəsi bəyannaməni kompüterə daxil edir. Gömrük brokerinin lokal şəbəkəyə birləşməsi avtomatlaşdırılmış sistemi vasitəsilə təmin olunacaq. Sistemin digər müsbət cəhəti isə ondan ibarətdir ki, həmin avtomatlaşdırılmış sistemi sərhədlə əlaqəsi birbaşa şəbəkə vasitəsilə olacaq. Hər bir gömrükxanada «sərhəd» bazası yaradılacaq. Həmin gömrükxanaya sərhəddən ünvanlanmış yüklərin bütün rekvizitləri, göstəriciləri şəbəkə vasitəsilə əvvəlcədən, yük təyinat gömrükxanasına çatmamış gömrükxanaya daxil olacaqdır. Bütün bu informasiyalar «sərhəd» bazasında yığılacaqdır.

Bu sistemdə gömrük rəsmiləşdirilməsinin şəffaflığının təmini iki monitor vasitəsilə həyata keçirilir. Bunlardan biri gömrük orqanının foyesində quraşdırılacaq, ikincisi isə gömrük brokerinin binasında yerləşəcək. Hər bir deklorant istənilən vaxt monitor vasitəsilə biləcək ki, onun bəyannaməsinin rəsmiləşdirilməsinin vəziyyəti necədir. Hansı şöbə konkret zamanda bu deklorasiya ilə işləyir. Rəsmiləşdirmənin başa çatıb-çatmamasını monitor göstərəcək.

Gömrük sisteminin inkişafının vacib şərti kimi informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi və onun daha da təkmilləşdirilməsində gömrük əməkdaşlarının rolu təbii ki, əvəz edilməzdir. BMT İnkişaf Proqramı ilə imzalanmış müqaviləyə müvafiq olaraq gömrük işçilərinin peşəkarlığı sahəsində

müəyyən işlər, tədbirlər görülmüşdür. Almaniyanın Gömrük Departamentinin Rusiya Federasiyasının Dövlət Gömrük Komitəsinin təcrübəli mütəxəssisləri Bakıda gömrük əməkdaşları üçün treyninqlər keçirmişlər. Bu treyninqlərdə tranzit yüklərə nəzarət, malların qiymətləndirilməsi, malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və s. məsələlər geniş şərh olunur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbərliyi maraq göstərir ki, informasiya texnologiyalarının tətbiqi davam etdirilsin. 2003- 2004-cü illərdə bu sahədə BMT İnkişaf Proqramı ilə ikitərəfli əməkdaşlığı davam etdirməklə növbəti üçüncü mərhələdə bir çox problemlər həll olunmalıdır. 2003-cü ilin yanvar ayında imzalanmış üçüncü mərhələ (BMT İnkişaf Proqramı və DGK arasında birgə həyata keçirilən «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Potensialının Gücləndirilməsi və Məlumatların Ötürülməsi Şəbəkəsinin Yaradılması» layihəsi) çərçivəsində hal-hazırda gərgin işlər həyata keçirilməkdədir.

Baş verən yeniliklər və tərəqqi özü ilə bərabər müəyyən çətinliklər və problemlər də yaradır. Həmin problemlər nəinki kompüter texnologiyası və informasiya sferalarına aiddir, habelə onlar cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə, siyasətə və məişətə də nüfuz edir. İnformasiya cəmiyyəti daim və obyektiv surətdə qarşıya çıxan yeni ziddiyyətləri insan intellektinin köməyi ilə həll etməklə inkişaf etməlidir.

Hər bir obyektin o cümlədən gömrük orqanlarının da özünəməxsus informasiya texnologiyası mövcud olur və idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması məhz bu informasiya texnologiyasına əsaslanır. Səmərəli informasiya texnologiyası qurulan zaman idarəetmə səviyyələri, onların fəaliyyət göstərdiyi sferalar arasındakı fərqlər, habelə xarici təsirlər nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə idarəetmə funksiyalarının səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün, hər bir səviyyə özünəuyğun zəruri informasiya ilə təmin edilməlidir. Kompüter texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi gömrük orqanlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasının, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsinin, nəinki yorucu informasiya proseslərinin və idarəetmə işlərinin avtomatlaşdırılması hesabına,

habelə idarəetmə qərarları qəbul edilən zaman mütəxəssislərin fəaliyyətinin modelləşdirilməsinə, müasir telekommunikasiya vasitələrindən, qlobal və lokal hesablama şəbəkələrindən və s. istifadəyə əsaslanan prinsipdə yeni idarəetmə metodları hesabına təmin olunması məqsədinə xidmət edir.

İnformasiya texnologiyaları özünün inkişafı yolunda bir sıra təkamül mərhələlərindən keçmiş və informasiya proseslərinin yerinə yetirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsinə görə əl əməyinə əsaslanan, avtomatlaşdırılmış və avtomatik informasiya texnologiyalarına ayrılır.

Gömrük fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının təkamülü korporativ biznesin yeni modellərinin inkişafı ilə o dərəcədə bağlıdır ki, bu proseslər çox zaman bütöv bir vəhdət təşkil edir. Gömrük orqanlarının informasiya texnologiyalarının səviyyəsinin yüksəldilməsinə daim cəhd göstərməsi yeni, daha mükəmməl aparat və proqram vasitələrinin meydana gəlməsini stimullaşdırmaqla, mövcud informasiya texnologiyalarının gələcəkdə modernləşdirilməsi üçün istifadəçilərin həvəs və marağını artırır.

Uzun müddət, yəni 30 ilə yaxın bir dövrdə məlumatların işlənməsinin üstünlük təşkil edən mərkəzləşdirilmiş modeli öz yerini sürətlə fərdi kompüterlərin lokal şəbəkələrinin bölgülü arxitekturasına verməsi ilə yanaşı son dövrlərdə sistemin resurslarının mərkəzləşdirilməsi istiqamətində də xeyli irəliləyiş müşahidə olunur.

İndi özündən əvvəlki texnologiyaların üstünlüklərini səmərəli şəkildə birləşdirən, «müşəri-server» texnologiyasına xüsusi diqqət yetirilir.

Gömrük sistemində informasiya texnologiyalarının təkamülünü tarixən bir sıra mərhələlərə ayırmaq olar:

- birinci mərhələ mərkəzi EHM bazasında qurulmuş və «bir müəssisə – bir informasiyanı işləmə mərkəzi» prinsipi üzrə fəaliyyət göstərir;
- ikinci mərhələdə informasiya texnologiyasının qeyri-mərkəzləşdirilməsinə doğru ilk addımlar atılır, istifadəçilər mini kompüterlərdən məlumat bazalarının yaradılması və idarə edilməsi sistemlərindən və tətbiqi proqram paketlərindən istifadə edirlər;

- üçüncü mərhələdə məlumatların bölgülü şəbəkə işlənməsinə, kütləvi surətdə və geniş miqyasda fərdi kompüterlərdən istifadə edilməsinə keçilir. Çoxsaylı iş yerləri vahid informasiya sistemində birləşir, hesablama şəbəkələri və məlumatların bölgülü işlənməsi mümkün olur. Serverlər bazarı kompüter sənayesinin dinamik bölmələrindən birinə çevrilir, tədricən müştəri – server iyerarxik modeli üstünlük təşkil edir;

- informasiya texnologiyasının inkişafının dördüncü mərhələsində əsas fərqləndirici cəhət məlumatların işlənməsinin iyerarxiya prinsipi üzrə təşkili, informasiya texnologiyasının yuxarı səviyyəsində mərkəzləşdirilmiş işlənmə və resursların vahid prinsip üzrə idarə edilməsinin məlumatların aşağı səviyyədə bölgülü işlənməsi ilə əlaqələndirilməsindən ibarətdir.

Respublika gömrük fəaliyyətinin idarə edilməsi ilə əlaqədar olaraq aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, mövcud informasiya texnologiyaları üç modeldən (böyük, orta, kiçik) birini seçmək yolu ilə inkişaf edəcəkdir.

İnformasiya texnologiyalarının böyük modelinin başlıca xüsusiyyəti onun iki səviyyəli şəbəkədən ibarət olmasıdır: mərkəzləşdirilmiş informasiya qovşaqlarını bir-biri ilə əlaqələndirən baza şəbəkələri və istifadəçilər üçün qarşılıqlı informasiya mübadiləsinə, ümumi informasiya resurslarına müraciəti təmin edən çoxsaylı lokal şəbəkələr. Bu modelin qurulması lokal serverlərin mərkəzi kompüter sistemə qoşulması vasitəsilə, yaxud da, «kanal-kanal» əlaqələndirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

İnformasiya texnologiyasının orta səviyyəli modelinin əsas fərqləndirici cəhəti texnologiyanın sistemin mərkəzləşdirilmiş baş qovşağının olmamasıdır, onun vəzifələri lokal serverlər arasında bölüşdürülür.

İnformasiya texnologiyasının kiçik modeli orta modelin tərkib hissəsi olmaqla gömrük fəaliyyətinin informasiyalaşdırılmasına əvvəllər qoyulmuş investisiyaların maksimum mühafizə edilməsinə cəhd göstərilməsinə əsaslanır. Son istifadəçilər lokal hesablama şəbəkəsi mühitində fəaliyyət göstərdiyinə görə onların işi müştərilər səviyyəsində maksimum lokallaşır. İstismar xərclərinə qənaət

edilməsilə yanaşı, mərkəzləşdirilmiş şəbəkə təşkilinə malik olan informasiya texnologiyasının modeli texnologiyanın səmərəli reallaşdırılma imkanı, aparat və proqram vasitələrinin əlaqələndirilməsinin müxtəlif variantlarının seçilməsi sayəsində istifadəçinin tələblərinə maksimum uyğunluğu təmin edilir. Lakin mərkəzləşdirilmiş şəbəkə hesablama sistemi yeganə əlverişli variant hesab edə bilməz. Çünki sistemə qoşulan müştərilərin sayı ciddi şəkildə məhdudlaşdırılır və müştərilərin sayı artırılan zaman sistemin reaksiyası zəifləyir. Bundan əlavə, müasir informasiya texnologiyalarından çoxsaylı, müxtəlif yönümlü funksiyaların yerinə yetirilməsi tələb olunur. Təbiidir ki, bütün bu məsələlərin həllinin bir kompüterdə yerinə yetirilməsi səmərəli hesab edilə bilməz. Ona görə də çox zaman informasiya texnologiyasının gömrük orqanlarının quruluşuna uyğun iyerarxiya modeli üzrə təşkili daha əlverişli hesab edilir.

Aparılan tədqiqat göstərir ki, yaxın bir neçə il ərzində daha mürəkkəb quruluşa malik informasiya texnologiyalarının mövqeyi tədricən möhkəmlənəcəkdir. Bu əsasən aşağıdakı şərtlərlə bağlıdır:

- informasiya texnologiyası müştərilərinin sayı kəskin şəkildə artır və kiçik modellər öz yerini orta və böyük modellərə verilir;
- müştəri – server texnologiyasının nüfuzu ildən-ilə artır;
- proqram vasitələrinin intellektuallıq səviyyəsi artır, ekspert sistemlərinin, məlumatların təhlilinin dinamik sistemlərinin və s. tətbiqi genişlənir, çoxsəviyyəli və iyerarxik informasiya texnologiyalarına keçilməsi üçün əlverişli şərait yaranır.

Elektronikanın sürətli inkişafı, mikroprosessorların hesablama gücünün kəskin şəkildə artması, bir elementdə (kristalda) çoxlu qurğuların əlaqələndirilməsi və daha çox funksiyaların yerinə yetirilmə imkanlarının olması müasir kompüterlərin birbaşa vəzifəsi olan hərf-rəqəm informasiyasını işləməklə yanaşı, səsle işləmə, redaktə, televerilənlərin qəbulu, videokadrların yazılışı, onların işlənməsini, analog və rəqəm videoyazılarının göstərilməsi, kompüter şəbəkəsində işləməni və s. təmin edir.

Respublikada informasiyalaşdırmanın aşağıdakı üç əsas istiqaməti formalaşır:

- dövlət strukturlarının, o cümlədən gömrük fəaliyyətinin idarə edilməsinin informasiyalaşdırılması, telekommunikasiya vasitələrinin inkişafı;
- istehsal sahələrinin, o cümlədən rabitə və nəqliyyatın informasiyalaşdırılması;
- ərazi idarəetmə sahələrinin informasiyalaşdırılması.

Dünya təcrübəsi isə göstərir ki, istehsal texnologiyaları ilə yanaşı yeni informasiya texnologiyalarının inkişafında bazar münasibətlərinin idarəetmənin mövcud infrastrukturunu və strategiyası ilə mürəkkəb əlaqələri aparıcı rol oynayır. Bu vəziyyət gömrük fəaliyyətində yeni informasiya texnologiyalarının inkişaf meyllərində bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı istiqamətləri meydana gətirilmişdir:

- informasiya məhsulu;
- qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti;
- aralıq həlqələrin ləğv edilməsi;
- qlobalaşdırma və konvergensiya.

İnformasiya məhsulu yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı meylləri içərisində əsas yer tutur. İnformasiya və biliklərin gücü özünü cəmiyyətdə iqtisadiyyatda və gömrük sistemində gedən proseslərdə yeni tükənməz imkanların aşkara çıxarılmasında göstərir. İdarəetmə sferasında xüsusilə gömrük, maliyyə və kredit, marketinq sahələrində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı hələ çox işlər görülməlidir.

Bu sahə üzrə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, idarəetmə sferalarında çalışan mütəxəssislərin vaxtının orta hesabla 31 %-i sənədlərlə işə, yalnız 8 %-i iqtisadi təhlil işinə sərf edilir. Lakin informasiya məhsulu əslində iqtisadi təhlil prosesi zamanı yaranır (problemin həlli, idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanması və qəbulu, inkişaf konsepsiyalarının işlənməsi və s.) və daha çox səmərə gətirən peşəkar fəaliyyət növü hesab edilir. Artıq gömrükdə yeni informasiya texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi, informasiya məhsulları və xidmətlərinin

satışı çiçəklənən biznes sahələrinə çevrilmişdir. İnformasiya məhsullarının əsas istehlakçıları dövlət orqanları, iqtisadiyyatın idarə edilməsi strukturları (müəssisələr, firmalar, şirkətlər, idarəetmə orqanları və s.) geniş əhali kütləsidir. Bu biznes həmçinin məhsulların və xidmətlərin reklamını da təmin edir.

Yeni informasiya texnologiyalarının inkişaf meylinin ikinci istiqaməti olan qarşılıqlı fəaliyyət göstərmə qabiliyyəti müxtəlif informasiya növlərini (danışmaq, məlumatlar və təsvirlər) və insan hissələrinin (eşitmə, hiss etmə və görmə) başlanması və bitməsi kimi məntiqi elementlərinin qarşılıqlı fəaliyyətində özünü bürüzə verir. Bu giriş və çıxış elementləri arasında gömrük fəaliyyətinin müxtəlif səviyyəli informasiya məhsulları mövcud olur: əməliyyat sistemləri, məlumat bazarlarının idarə edilməsi sistemləri, tətbiqi təminat və informasiya. Vaxt etibarilə bütün bu komponentlərin bir-birini əvəz etməsi sistemin qarşılıqlı fəaliyyət göstərmə qabiliyyətinin əsas meyarlarındanandır.

Gömrük sistemində qloballaşdırma yeni informasiya texnologiyalarının inkişafının aparıcı meyli hesab edilir. Son dövrlərdə süni intellekt və informasiya məhsullarının yaradılması sahəsində aparılan fundamental işlər dinamik şəkildə inkişaf etməkdədir. Bunun sayəsində yeni informasiya texnologiyalarının gözlənilməz tətbiq sahəsi meydana gəlir ki, onların da bazasında yeni sanballı elmi-tədqiqat proqramları, konkret layihələr, yeni informasiya texnologiyalarını göndərən və istehsal edən beynəlxalq birliklər yaranır və sürətlə inkişaf edir.

3.2. Gömrük orqanlarında idarəetmənin təkmilləşdirilməsi

İdarəetmə qərarları idarəetmə prosesində başlıca yer tutur. Həmin qərarlar ayrı-ayrı adamların gündəlik həyatda qəbul etdikləri qərarlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İdarəetmə qərarlarının zəruriliyi müəyyən problemlərinin həlli, vəzifələrin icra edilməsi (və qarşıya qoyulması ilə) əlaqədardır. Problem və vəzifələr olmasaydı qərarlar da olmazdı. Lakin problemsiz və vəzifəsiz iqtisadi sistemlər yoxdur. İdarəetmə qərarları da müntəzəm olaraq verilməli və onun işlənilməsi hazırlanması texnologiyasına daim və lazimi səviyyədə əməl olunmalıdır. Gömrük

orqanlarının işinin məhsuldarlığı idarəetmənin bütün səviyyələrində qəbul edilən qərarların keyfiyyətindən bilavasitə asılıdır.

İdarəetmə qərarları idarəetmənin müxtəlif məqsədləri ilə şərtlənir. Məqsədlər müxtəlif və çoxcəhətli olduğu kimi, qərarlar da həmin səpkidə olur. Qərarların başlıca məqsədi hər hansı bir problemi həll etməkdən ibarətdir. Problem, tələb olunan hər hansı bir hüquqi, iqtisadi, mə'nəvi və s. normativlərlə (daha doğrusu ümumi qəbul olunmuş normalara) onlara faktiki nail olma səviyyəsi arasındakı ziddiyyətdən, kənarlaşmadan irəli gəlir. Ona görə də qərarlar idarəetmə obyektlərinin mövcud vəziyyəti ilə arzu olunan vəziyyət arasındakı yaxınlığı təmin etmək üçün qəbul edilir. Bunun sayəsində uyğunsuzluqlar aradan qaldırılır və idarəetmə obyektinin normal fəaliyyəti təmin olunur.

İdarəetmə qərarları dövri xarakterli olub, o qərarların hazırlanması və əsaslandırılmasından tətbiqinə qədər olan bütün prosesləri əhatə edir. İdarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanması və qəbulu yaradıcı bir prosesdir. İdarəetmə qərarları prosesləri, idarəetmənin funksiyaları və idarəetmə mexanizmi ilə əlaqədardır. İdarəetmə qərarları idarəetmə məqsədlərinin və ona çatma vasitələrinin dərk edilməsi, modelləşdirilməsi prosesidir.

İdarəetmə qərarları müxtəlif istiqamətlərdə təsnifata ayrılır. Qərarlar həll edilməli olan problemlər sahəsinə, qərarların müddətinə, qərarların tə'siretmə obyektinə və qərarların funksional, məzmununa görə təsnifləşdirilirlər.

Qərar universal ola bilməz. O hər hansı bir təsərrüfat, iqtisadi, sosial məsələlər üzrə, konkret xalq təsərrüfatı sahəsi, region yaxud inzibati rayon üzrə qəbul edilir. Qərarlar müəyyən proqram – məqsədli də ola bilər. Proqram-məqsədli qərarlar mühüm strateji əhəmiyyəti olan problemlər üzrə qəbul edilir və xüsusi qərarlar sırasına daxildir. İdarəetmə qərarları müddət baxımından qısa müddətli, orta müddətli, perspektiv və uzun müddətli qərarlara bölünür. Bu birinci növbədə özünü plan qərarlarında göstərir. İdarəetmə qərarları təsiretmə baxımından həmçinin xarici və daxili qərarlara bölünür. Xarici qərarlar yuxarı idarəetmə orqanları, idarəetmə subyekti ilə əlaqədar olan müxtəlif formalı qərarlardır. Daxili

qərarlar müəssisələrin, firmaların, təşkilatların daxili bölmələrinin sosial-iqtisadi inkişafından irəli gələn məsələlərin qaydaya salınması ilə əlaqədardır.

İdarəetmə qərarları funksional məzmununa və fəaliyyət dairəsinə, əlamətlərinə görə plan-iqtisadi, nəzarətedici, koordinasiyaedici, texnoloji, maliyyə, inzibati, təşkilati, stimullaşdırıcı, sosial, texniki qərar növlərinə ayrılır.

Qərarlar əhatə dairəsinə görə ümumi və xüsusi qərarlara, idarəetmə mərhələlərinə, hazırlanma metodlarına görə (evristik, qrafik, riyazi-statistik) təsnifləşdirilir.

İdarəetmə qərarlarının təsnifi üçün digər əlamətlər də vardır.

İdarəetmə qərarları bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir; qərarlar işçilərin, əhalinin iradəsini ifadə etməlidir. Bu xeyli dərəcədə idarəetmə orqanlarının fəaliyyətindən, demokratik inkişaf səviyyəsindən, aşkarlıq prinsipinə əməl olunmasından asılıdır; idarəetmə qərarları ünvanlı xarakter daşmalıdır və hər bir idarəetmə obyektini tərəfindən mütləq yerinə yetirilməlidir; aşağı səviyyəli orqanların idarəetmə qərarları yuxarı orqanların idarəetmə qərarlarına uyğun gəlməlidir; idarəetmə qərarları cəmiyyətin sosial ədalət prinsipləri nəzərə alınmalıdır.

Bu sahədə aparılan tədqiqat göstərir ki, idarəetmə qərarları həmişə yüksək səviyyədə tərtib olunmur. Belə qərarlar bir qayda olaraq, özünü tam doğrultmur və bəzi hallarda isə mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Ona görə də idarəetmə qərarlarına qarşı bir sıra tələblər irəli sürülür. Tələblər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dövlətin siyasi və sosial-iqtisadi istiqamətlərinə qərarın uyğunluğu. Bu tələb onunla şərtlənir ki, gömrük xidmətinin strateji və taktiki vəzifələri qanunverənin və hökumətin müəyyən etdiyi məqsəd və vəzifələrdən irəli gəlir. Bu səbəbdən gömrük orqanlarının istənilən hərəkətləri həmişə siyasi və sosial-iqtisadi xarakter daşıyır və onların həyata keçirilməsi üçün qərarların qəbul edilməsi yalnız siyasi və sosial-iqtisadi şəraitin və onların nəticələrinin nəzərə alınması yolu ilə edilməlidir. Gələcək hərəkətlərin (tədbirlərin) işlənilib hazırlanmasına siyasi və sosial-iqtisadi yanaşmaya və

onların siyasi təhlilinə heç bir səbəb və əsaslar təsir etməməlidir. Bu tələbə riyayət edilməsinin zəruri şərti gömrük siyasəti problemlərinin əməkdaşlar tərəfindən dərinlən dərk olunmasıdır.

2. İdarəetmə qərarları mövcud qanunlara və digər aktlara uyğun gəlməli, dövlət intizamının, qanunçuluğun təmin edilməsinə şərait yaratmalıdır.
3. İdarəetmə qərarları elmi xarakter daşmalıdır. O mürəkkəb məsələlərin, problemlərin həllinə kömək etməlidir. Elmi müddəalar qərarların qəbul edilməsi üçün əsas baza olmalıdır. Ayrı-ayrı məsələlər həll olunarkən lazım gəlmiş hallarda müvafiq mütəxəssislərdən ibarət ekspert komissiyaları təşkil etmək vacibdir.
4. İdarəetmə qərarların optimallığı. İstənilən qərar o halda qiymətlidir ki, vaxtında qəbul edilsin. Bu tələb qərarın qəbul olunmasında operativliyi nəzərdə tutur və cəld xidmət, gömrük qaydalarının pozulmasının aşkar edilməsi və onları qabaqlamaq zərurəti ilə diktə olunur.
5. Qərarlar ümumdövlət mənafeləri ilə yanaşı yerli şəraiti və xüsusiyyətləri də əks etdirməlidir.
6. Qərarlar müəyyən olunmuş qaydada və kollegial halda və zəruri kvorum olduğu hallarda qəbul edilməlidir.
7. İdarəetmə qərarları obyektiv informasiyalara əsaslanmalıdır. Burada informasiyaya olan bütün tələblər eyni ilə də idarəetmə qərarlarına aiddir. Məsələn burada keyfiyyətlik, obyektivlik, dəqiqlik və s. tamamilə idarəetmə qərarları üçün də vacibdir.
8. İdarəetmə qərarları müəyyən nüfuza malik olmalı, adamların ona olan inamını və etimadını doğrultmalıdır.

İdarəetmə qərarları müəyyən konkretliliyə və çevikliyə malik olmalıdır. Burada qərarların məzmununun dəqiq və aydın olması, qərar ünsürlərinin konkret tədbirlərlə müşayiət olunması, qərarların konkret kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərlə əlaqələndirilməsi və onların resurslar təminatı, qərar icraçılarının

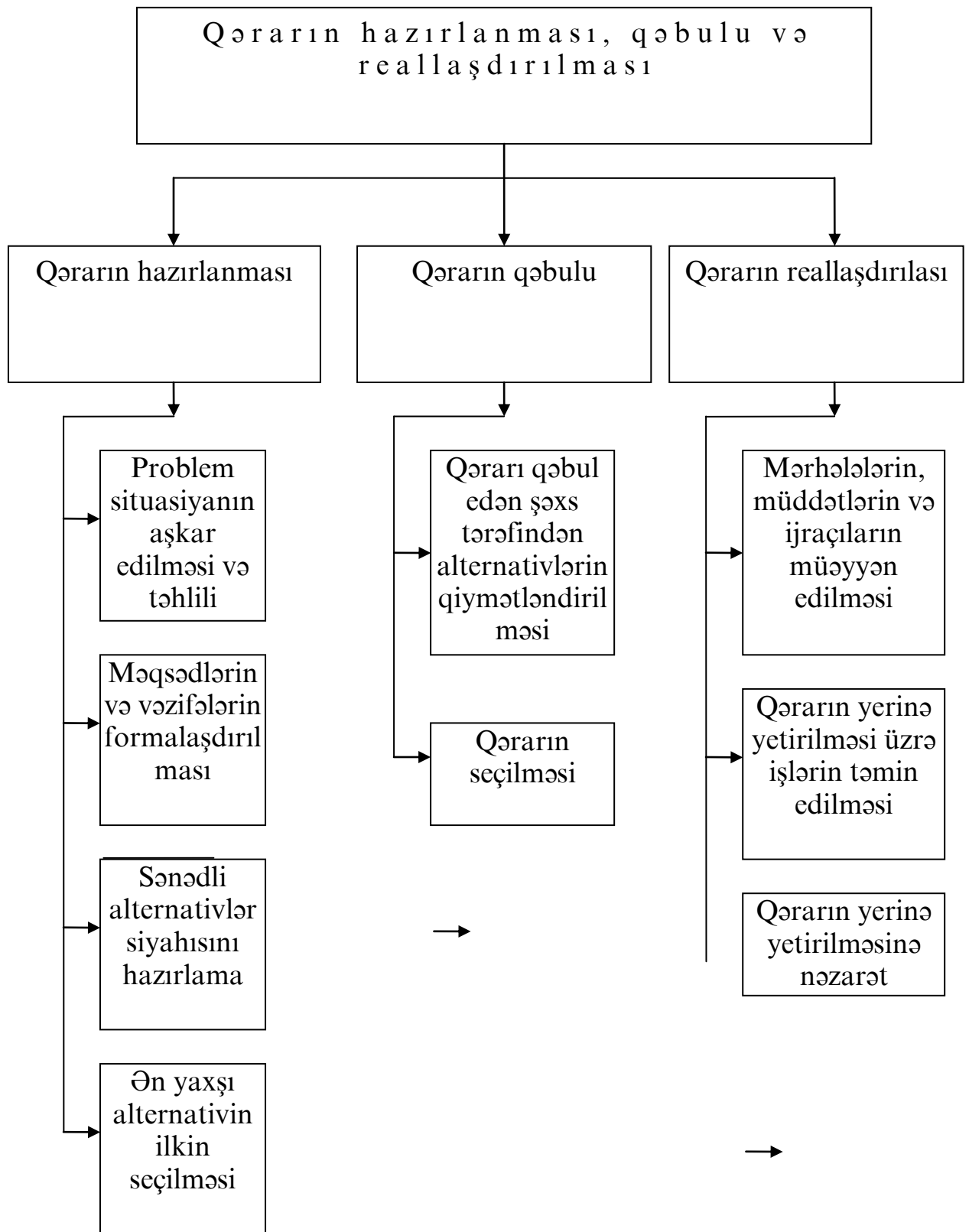
konkret qaydada stimullaşdırılması, qərarların icrası zamanı operativ qaydada zəruri düzəlişlərin edilməsi və nəzərə alınmalıdır.

İdarəetmə qərarlarının dili, uslubu sadə, aydın və yığcam olmalıdır. Bu cəhət idarəetmə qərarları layihəsi hazırlanan zaman nəzərə alınmalıdır.

İdarəetmə qərarlarının hazırlanması və həyata keçirilməsində mütəxəssislərlə birlikdə sahibkarlar, təsərrüfat rəhbərləri də fəal iştirak edirlər. Burada optimal variantların seçilməsi və tətbiq edilməsində, ona sistem halında yanaşılmasında idarəetmə subyektindən, rəhbər işçidən çox şey asılıdır.

Təsərrüfat rəhbəri bunun üçün zəruri informasiyanın toplanması və hazırlanmasını, onlardan müəyyən qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə etməyi təşkil edir. Bu işdə təşkilədiçi və istiqamətverici funksiyaları yerinə yetirir.

Ümumiyyətlə, hansı növ qərar qəbul edilməsi tələb olunursa olunsun, onun hazırlanması, qəbulu və reallaşdırılması üzrə bütün işin müəyyən ardıcılıqla aparılması arzu olunur. Bunun prinsipial məqsədyönlülüüyü idarəetmə nəzəriyyəsi və təcrübəsi ilə əsaslandırılır və təkmilləşdirilir. Göstərilən ardıcılıq aşağıdakı sxem şəklində verilmişdir.



Qərarın hazırlanması, qəbulu və reallaşdırılması ardıcılığı

İdarəetmə qərarın hazırlanması, qəbulu və reallaşdırılması üzrə gömrük orqanı rəhbərinin konkret işinin məntiqi qərarın spesifikasiyasından idarəetmə səviyyəsindən, vəzifələrin xarakterindən və həmin gömrük orqanının işlədiyi şəraitdən asılı olaraq fərqlənə bilər. Lakin ümumi halda bu sxem təsir qüvvəsinə malikdir.

Qərar hazırlanarkən hər şeydən əvvəl problem situasiyanı aşkar etmək və təhlil etmək lazımdır.

Problemin vaxtında aşkar edilməsi-gömrük orqanı fəaliyyətinin konkret məq-sədi ilə onun reallaşdırılması üçün mövcud şəraiti arasında əsas ziddiyyəti erkən mər-hələdə başa düşmək deməkdir. Təhlil materialları meydana çıxan ziddiyyətin mə-nasını obyektiv qiymətləndirməyə, onun səbəblərini aşkar etməyə və başlıcası isə, onun mümkün ola bilən son nəticələrini təyin etməyə imkan verir. Bu baxımdan 2012-ci il ərzində Respublika DGK iqtisadi göstəricilərinin təhlilini diqqətə layiq hesab etmək olar.

Belə ki, 2014-cü il ərzində gömrük nəzarətindən keçmiş idxal əməliyyatlarının ümumi həcmi 1673244,4 min ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 2166969,9 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2013-cü il ərzində gömrük nəzarətindən keçmiş idxal əməliyyatlarının ümumi həcmi 1433456,4 min ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 2308269,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ötən ilin 12 ayının yekunlarına görə idxalın həcmi 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 239788,0 min ABŞ dolları və ya 16,7% artmış, ixracın həcmi isə 141299,5 min ABŞ dolları və ya 6,1% azalmışdır. Cədvəl formasında aşağıdakı kimi göstərilir.

2013-cü il ərzində		2014-cü il ərzində		Müqayisə	
				Məbləğ	%
İdxalın həcmi	1433456,4	İdxalın həcmi	1673244,4	239788,0	16,7
O cümlədən:		O cümlədən:			
Elektrik enerjisi	27609,2	Elektrik enerjisi	67093,8	39484,6	2,4
Qaz	170732,7	Qaz	211583,4	40850,7	23,9
İxracın həcmi	2308169,4	İxracın həcmi	2166969,3	-141299,5	-6,1

2014-cü il üçün büdcə gəlirlərində nəzərdə tutulmuş 920,0 mlrd. manata qarşı büdcəyə 921,8 mlrd. manat vəsait göçürülmüşdür ki, bu da müəyyən edilmiş illik proqnozun 100,2%-ni təşkil etmişdir. 2013-cü illə müqayisədə bu rəqəm 99,6 mlrd. manat və ya 12,1% artıq olmuşdur.

2014-cü il ərzində gömrük orqanları tərəfindən dövlət büdcəsinə göçürülmüş vergi və rüsumların tərkibi aşağıdakı qaydada olmuşdur:

Vergilərin növləri	2014-cü il	
	Toplanmış gömrük vergi və rüsumlar (mlrd.manat)	Xüsusi çəkisi (%)
İdxal	259483,1	28,1
ƏDV	602071,2	65,3
Aksiz	3592,7	3,9
Digər vergi və rüsumlar	24362,9	2,6
Cəmi:	921838,9	100,0

Azərbaycan Respublikası ilə «Azad ticarət zonası haqqında» Saziş imzalanmış dövlətlərdən idxal olunan malların həcmnin ümumi idxalda xüsusi çəkisi aşağıdakı qaydada olmuşdur.

Ölkələrin adı	İdxalın məbləği (min ABŞ dolları)	Ümumi idxalın çəkisi (%)
Rusiya Federasiyası	280377,7	16,8
Ukrayna Respublikası	79881,9	4,8
Gürcüstan Respublikası	12664,5	0,8
Qazağıstan Respublikası	175012,5	10,5
Cəmi:	547936,6	46,5
Ümumi idxal	1673244,4	10,2

Aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, cari ildə də gömrük orqanları tərəfindən proqnoza əməl ediləcəkdir.

İdarəetmə qərarlarının qəbulu proseslərində informasiya təminatı üzrə aparılan iqtisadi təhlilin nəticələri göstərir ki, Respublikanın iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsində tədqiqat aparılan illərdə Azərbaycan dövlətinin idxal və ixracında tərəfdaş ölkələrin xüsusi çəkisi, ölkə qrupları üzrə idxal və ixrac, həmçinin idxalın və ixracın coğrafi quruluşlu ölkələrin böyük əhəmiyyəti vardır.

Baza problemləri sərbəst şəkildə gömrük orqanı rəhbəri tərəfindən onun işləməli olduğu cürbəcür informasiyanın təhlili əsasında aşkar edilir və ya kənardan aşağıda göstərilənlərin nəticəsində qarşıya məqsəd kimi qoyula bilər:

- yuxarı təşkilatlar səviyyəsində qərarların alınması (əmr, göstəriş, təlimat, iş planı və s.) hansı ki, yerinə yetirilməsi öz səviyyəsində xüsusi konkret qərarların qoyuluşu tələb edir;
- gömrük işinə aid işçilərdən, həmçinin müxtəlif idarə və təşkilatlardan, xarici iqtisadi fəaliyyətdən və başqa xüsusi adamlardan daxil olan suallar;
- aşağı pillə səviyyəsində praktiki məsələlərin və problemlərin qoyuluşu.

Qarşıya qoyulmuş məqsədlərdən sonra qərarın elə variantları işlənib hazırlanır ki, problem situasiyanın həlli müddətləri, gömrük xidməti formaları, maddi resurslar, kadrlar və s. üzrə qoyulmuş məhdudiyyətləri təmin etsin. Problem situasiyanı həll edərkən bir-birini əvəz edən bir neçə variantın eyni vaxtda hazırlanması zərurəti gömrük orqanlarının fəaliyyətində ən optimal yolları tapmağa imkan verir.

Problemlərin meydana çıxması və həlli bağlı olduğu situasiyanın qiymətləndirilməsi qərarların qəbul edilməsinin çıxış nöqtəsidir. Situasiya xarici və daxili şəraitin məcmusu olmaqla sistemin yeni keyfiyyət halına keçirilməsi üçün müvafiq qərarların verilməsini tələb edir. Situasiyanın xarakteri və məzmunu qəbul edilmiş qərarların növünü, xarakterini müəyyən edir. Situasiya istər qərarların

qəbul edilməsi istərsə də idarəetmə fəaliyyəti üçün əsas meyardır. Digər tərəfdən isə situasiyanın keyfiyyətə həlli xeyli dərəcədə idarəetmə fəaliyyətindən asılıdır.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq gömrük orqanların iş təcrübəsində evristik vasitələrdən (dekompozisiya problemi, məsələlərin paralel hərəkəti, gərgin vəziyyətlərdə proqnozlardan istifadə və s.) istifadə etməyə üstünlük verilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

Qərarların qəbul edilməsi hələ onun icrası demək deyildir. Ona görə də ən başlıca məsələ qərarların hazırlanması, qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi arasında vəhdətliyin təmin edilməsidir. Bu idarəetmə qərarları sistemində başlıca və həm də son mərhələdir.

İdarəetmə qərarları yalnız onların layihəsinin hazırlanması və qəbul edilməsi ilə bitmir. Burada qərarların icrası da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qərarların icrasına qarşı aşağıdakı tələblər irəli sürülür: qərarların yerinə yetirilməsi icraçıların yaradıcı təşəbbüsünü tələb edir, digər tərəfdən isə həmin qərarların vaxtlı-vaxtında icraçılara çatdırılmasını, onun həyata keçirilməsinin kompleks planlarının hazırlan-masını irəli sürür; qərarların icrası yarımçıq qalmamalıdır; axıra çatdırılmalıdır; qərarlar yüksək səviyyədə icra olunmalıdır; qərarlar vaxtında gecikmədən icra olunmalıdır.

Qərarlar icra edilərkən onların səmərəlilik, komplekslilik, qənaətcillik, etibarlılıq kimi prinsipləri nəzərə alınmalıdır. Qərarların yerinə yetirilməsi üzərində ardıcıl nəzarət qoyulmalıdır. Nəzarət qərar müddələrinin yerinə yetirilməsi, qərardan əvvəl və sonrakı vəziyyətin təhlil və müqayisə edilməsi, tələb olunan vəziyyətdən kənarlaşma hallarının, onun konkret səbəblərinin araşdırılmasını nəzərdə tutur. Nəzarət nəticəsində normal vəziyyətdən uzaqlaşma, kənarlaşma hallarının aradan qaldırılması üçün bir sıra müvafiq əlavə tədbirlər də görülməlidir. Bu qüsurları və çatışmazlıqları vaxtında aradan qaldırmağın, icraetmə intizamının təmin edilməsinin mühüm vasitəsidir.

Qərarların icrası üzərində nəzarət müxtəlif orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Buna sahə orqanları, inzibati orqanlar və müəssisə-daxili orqanları aid etmək olar.

Qərarların yerinə yetirilməsi hər bir rəhbər və sırası işçinin psixoloji mexanizmindən və onların şəxsi keyfiyyətlərindən də çox asılıdır.

Müxtəlif iqtisadi və təsərrüfat situasiyalarında bir sıra çətinliklər, problemlər özünü göstərir. Bu isə idarəetmənin ayrı-ayrı mərhələlərində idarəetmə qərarlarının müxtəlif variantlarının seçilməsini zəruri edir. Başlıca məsələ optimal idarəetmə qərarlarının seçilməsidir. Optimal idarəetmə qərarları nəzərdən keçirilən bütün mümkün olan variantlar içərisində ən yaxşısına deyilir. Optimallığın özünün də xüsusi meyarları vardır. Burada ən başlıca meyar seçilmiş variantın qənaətli olması və onun zəruri informasiya ilə, idarəetmə funksiyaları ilə düzgün əlaqələndirilməsi və qısa vaxt ərzində həyata keçirilə bilməsi imkanı ilə bağlıdır. İdarəetmə qərarlarının ən yaxşılarının seçilməsi optimal qərarlar adlandırılırsa, həmin optimal variantların axtarılması yolları həmin variantların optimallaşdırılması adlanır. Bu zaman bir sıra metodlardan, o cümlədən əməliyyatların tədqiqi və ekspert qiymətləndirmə metodlarından geniş istifadə edilir.

Əməliyyatların tədqiqi metodu qərarların hazırlanmasında kəmiyyət metodlarından istifadə olunması ilə də əlaqədardır. Kəmiyyət metodları xüsusən, sistemli təhlildə milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm problemləri üzrə (elmi-texniki, ərzaq proqramları və s.) məqsədli-proqramların tərtib edilməsində geniş istifadə olunur. Bu metodda şəxsi mülahizə deyil, konkret fakt, konkret informasiya əsas götürülür. Lakin məlumatların ümümləşdirilməsində, onların müəyyən nəticələrin çıxarılmasında məntiqi təfəkkürün rolunu inkar etmək olmaz.

«Əməliyyatların tədqiqi» anlayışı bir elm kimi metodlar hazırlanmasında yeni elmi istiqamət sayılır, başqa cür desək, bu, məqsədəuyğun fəaliyyətin təhlili və qərarların obyektiv (kəmiyyətə) qiymətləndirilməsi metodudur. Bəzi müəlliflər əməliyyatların tədqiqini qərarların hazırlanması haqqında elm, bəziləri isə metod

adlandırır. Bizcə prof. Tofik Quliyevin belə bir fikri ilə razılaşımaq olar ki, bu müstəqil elm sahəsi deyildir. Onu irəli sürülmüş hər hansı bir vəzifənin, problemin həll edilməsinin elmi prinsipi, metodlar sistemi və ya vasitəsi adlandırmaq olar.

İdarəetmədə ən vacib məsələlərdən biri optimal qərarların hazırlanması ilə optimal idarəçilik fəaliyyətinin düzgün əlaqələndirilməsi və optimal fəaliyyət üçün zəruri şəraitin yaradılmasıdır. Ona görə də idarəetmə subyektinə tabe olan obyektlərin vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi, problemlərin, vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ən vacib məsələlərdən biri də optimal idarəçilik qərarlarının hazırlanması və qəbul edilməsidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Səmərəli iqtisadi əlaqələr sisteminin qurulması əsaslı dərəcədə gömrük xidmətinin düzgün təşkil olunması və idarə edilməsilə bağlıdır. Belə ki, dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi tarazlaşdırmış iqtisadi siyasətdən və gömrük xidmətinin modernləşdirilməsi səviyyəsindən asılı olmaqla, dövlətin perspektiv inkişaf yollarının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gömrük infrastrukturunun təşkili və inkişafı gömrük orqanları vahid sisteminin ayrılmaz atributu, gömrük işinin həyata keçirilməsində onun səmərəli olmasının şərtlərindən, əsas amillərindən biridir. Bu baxımdan dissertasiya işi ilə bağlı bir neçə təklif irəli sürmək olar. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İdarəetmənin məqsədi və vəzifələri, idarəetmə sisteminin yaradılması, onun normal fəaliyyət göstərməsi üçün şərtlərin müəyyən edilməsi, gömrükdə idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin optimal rejiminə keçilməsi üçün ehtimallı proseslərin nəzərdə tutulması, sistemli yanaşma metodunun tətbiq edilməsi, idarəetmə fəaliyyətinin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının işi ilə uyğunlaşdırılması kimi problemlərin tədqiqi cari və yaxın perspektivli tələblər baxımından zəruridir.

2. Gömrükdə idarəetmə qərarlarının qəbulu proseslərində məlumatların işlənməsinin iki müxtəlif konsepsiyasından «fayl-server» və «müşəri-server»dən istifadə etməyin mümkünlüyü. Maşın daşıyıcılarında informasiya bazasının yaradılması və istismarını təmin etmək üçün istifadəçinin ehtiyaclarına uyğun zəruri texnologiyə təlimatlar məlumatlar bazasının yüklənməsinin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan bütün giriş sənədlərini və massivlərini müəyyən etməlidir.

3. Əməliyyatların düzgün əlaqələndirilməsi, daha optimal variantların seçilməsi sahəsində istifadəçilər üçün geniş imkanların açılması, irihəcmli informasiyanın işlənməsinin ucuz başa gəlməsi, avadanlıqların və heyətin işlə maksimum yüklənməsi, dəyəri yüksək olmayan texniki vasitələrin tətbiqi sayəsində infor-

masiyanın işlənməsinin avtomatlaşdırılması miqdarının genişləndirilməsi, iş yerində ilkin və nəticə məlumatların düzgünlüyünə nəzarət və s. məsələlərin idarəetmə fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının mərkəzləşdirilmiş formalarının əlaqələndirilməsi səmərəliliyi mühüm amil hesab edilməlidir.

4. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi «zəruri informasiyanın tələb olunan vaxtda lazımi mütəxəssisə çatdırılması» prinsipinin reallaşdırılmasına xidmət göstərməklə onun modernləşdirilməsi istiqamətləri dəqiqləşdirilməlidir.

5. Məlumatların relyasiya modellərində əsas yenilik normal vəziyyətdən çıxarılmış formada cədvəllərin relyasiya məlumatlar bazasında mövcud olması sayəsində məlumatların təşkilinin «ulduz» şəkilli tipinin müxtəlif modifikasiyasına üstünlük verilməlidir.

6. Gömrük orqanlarında qərar qəbuluna əlverişli şərait yaratmaq üçün istifadə olunan analitik əlavələr son istifadəçi yönümlü məlumatlar modelinin çoxölçülü massivlər şəklində (hiperkublar və ya kublar çoxluğu) təqdimatı məqsədəuyğundur.

7. Müəyyən edilmişdir ki, məlumatlar bazasının istifadəsi üçün relyasiya məlumatlar bazasının idarəetmə sistemi və məlumatların normallaşdırılmış modeli daha əlverişlidir.

8. Məlumatların dinamik təhlil sisteminin üç səviyyəli arxitekturasının geniş yayıldığı şəraitdə ayrı-ayrı səviyyələrin üzərinə düşən funksiyaların spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif proqram-texniki platformalardan istifadə olunması tövsiyə edilir.

Təqdimat nəticəsində biliklərin təqdim edilmə dili onun konkret modeli çərçivəsində işlənilib hazırlanması imkanları müəyyən edilmiş və biliklərin təqdim edilməsinin bir neçə modellərindən istifadə olunmasının məqsədəuyğunluğu müəyyən edilir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin informasiya texnologiyasının imitasiya modelləri sisteminin təkmilləşdirilməsinin təklif olunan istiqamətləri yüklərin gömrük rəsmiləşdirilməsinin təşkilinin müştərilərə xidmətin keyfiyyətinin səmərəliliyi baxımından, eləcə də dövlətin iqtisadi maraqlarının reallaşdırılması məqsədi ilə müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqinin nəticələrini daha kompleks və dolğun qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» I cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1998.
2. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları» nəşri.
3. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı» IV cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
4. Heydərov K.F., İbrahimov T.T. «Gömrük işi iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik» Bakı 1999.
5. Heydərov K.F., Həsənov C.Q. «Azərbaycan Gömrük xidməti yeni dünya təsərrüfat münasibətləri şəraitində» Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı 1998.
6. Paşayev Q. «Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi» Bakı 1997.
7. İmanov M. «Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri». Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 1999.
8. Məmmədov S.M. Maliyyə. Dərslük, Bakı «Azərnəşr» 1997. (həmçinin bazar: «Sənayenin maliyyəsi» Bakı 1988).
9. Məmmədov S.M. və b. Vergi və gömrük işi. Bakı 1996.
10. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsrailov H.A. «Beynəlxalq ticarət işi». Dərslük. Bakı 2001.
11. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev H., Kəlbəyev Y.A. «Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları». Dərslük. Bakı 2001.
12. Nuriyev C.Q. və b. Biznes işini necə təşkil etməli. Bakı. Qanun 1998.
13. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ».
14. Nuriyev C.Q., Əliyev Z., İsmayılov G. Gömrük statistikasını. Dərs vəsaiti. Qanun nəşriyyatı. Bakı 2000.
15. A.Ş.Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətləri». Bakı, 1999.

16. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev «Bazar iqtisadiyyatına keçid dövlətin iqtisadi siyasəti». Bakı, 2002.
17. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı müasir dövrün problemləri». Bakı, 2003.
18. A.Ş.Şəkərəliyev, C.Q.Nuriyev, A.A.Əliyev «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi».
19. K.F.Sadıqov, K.S.Qafarov, N.N.Bədirov «Xarici iqtisadi fəaliyyətin makroiqtisadi tənzimlənməsi». Bakı, 1994.
20. A.Ş.Şəkərəliyev – «Keçid iqtisadiyyatı və dövləti». Bakı, 2000.
21. Abdulla Fazil «Atropatena» (e.ə. VII əsr), «Elm», 1992.
22. Azərbaycanın Gömrük tarixi (I hissə).
23. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi [http://:www.az-ustoms.tmt](http://www.az-ustoms.tmt).
24. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ». Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı. Təfəkkür 2002.
25. Gömrük orqanlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti. III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 2000.
26. Тимашенко И.В. – Таможенное регулирование ВЭД.
27. Авдокушин Е.В. «Международные экономические отношения». Учебник. М.: ИВЦ – «Маркетинг» 1998.
28. Алексеев С.С. «Государство и право». М.: Юрид.лит., 1996.
29. Бабин Э.П. «Основы внешнеэкономической политики». М.:»Экономика» 1997.
30. Берлин Э.А., Иванов Н.А. «Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности СНГ». ФОРУМ.
31. Методический сборник. Вып. 2. М.: 1996.
32. Бобков В.Б. «Таможенное законодательство РФ». Сбор.(А.О. «Терминал А.Г.»). М.: 1993.
33. Борисов К.Г. «Международное таможенное право». М.: Из-во Рос.Ун-та. Дружба народов. 1997.

34. Брафова Л.Л. «Русско-английский толковый словарь основных таможенных терминов (по материалам ВТО)». М.: 1996.
35. Бутенко У.А. «Основные таможенные термины» русско-англ. толковый мини-словарь. М.: 1997.
36. Драгонов В.Г. «Основы таможенного дела». М, «Экономика» 1998.
37. Керимов Дж.А. «Методология права». М., 1989.
38. Керимов Дж.А. «Основы философии права». М., 1992.
39. Крисловский Ю.Г. «История таможи государства Российского». М., 1995.
40. Козырин А.А. «Таможенное право России». Учеб. М., 1994.
41. Международная конвенция о гармонизированной системе описания и кодирования товаров». Словарь-справочник. 1994.